

Lichtenstein rabbi útja

«Sok keresés és kutatás, valamint az idők jelének szigorú megfigyelése után, támaszkodva az ó és új szövetségi Szentírás ismeretére, mélyen gyökerező eszményemmé, dönthetetlen meggyőződésemmé vált, hogy Krisztus Izraelnek megjövendölt Messiása, a világnak üdvözítője s hogy az ő személyében Izraelnek megbékélése és igaz megdicsőülése beteljesült...»¹

Lichtenstein Izsák² (polgári nevén Ignác³) 1825. április 9-én⁴ született Nikolsburgban⁵. Ez a nap 5585. niszán hónap 21-e esett, a peszáh hetedik napjára.⁶ Apját az ottani zsinagógában alkalmazták tanítóként. «Nagyon kevés fizetése volt és a körülbelül 15 tagból álló család rettenetes nyomorban élt. Lakásuk egyetlen szobából állott, mely egyaránt szolgált konyha, nappali és hálószoba céljaira. A szörnyű nyomor arra készítette a szülőket, hogy gyermekeiket, mihelyt tehetik, szárnyukra eresszék, hogy maguk gondoskodjanak eltartásukról. A legidősebb fiú Izsák volt. Kilenc éves korában, mikor elvégezte elemi iskoláit, édesanyja kézen fogta és kivezette a városon kívül, megtöltött egy palackot vízzel egy meszes gödörből, egy cipót nyomott a kezébe, zsebkendőjébe bekötött 25 fillért, esetleges előre nem látható kiadások fedezésére és útnak bocsátotta, hogy vegye nyakába a nagyvilágot és tudós rabbik lábainál folytassa tanulmányait, mint talmud bócher. Az ilyen vándor talmudtanulóknak buzgó zsidó családok szoktak volt néha szállást és ebédet adni s ennek fejében kisebb-nagyobb szolgálatokat kívántak meg tőlük. Izsák is végigszolgált sok családot, volt házitanítótól-pesztonkáig minden s éjszakákon keresztül szorgalmasan tanulta a tórát (Mózes könyveit), hogy felvegyék rabbinövendéknek.»⁷ A szülők reménysége beteljesült, mert

¹ ZsidókT 4. o.

² Lichtenstein Izsák rabbiával egy időben élt, és alkotott Jechiel Zvi Herschensohn-Lichtenstein, egy román haszid zsidó, aki ugyancsak felismerte Jézusban a Messiást. Izsák rabbihoz hasonlóan fontos személyisége korának, 1885-től a lipcsei Institutum Judaicum munkatársa. Neveik hasonlósága miatt gyakran összekeverik őket. Ezt elősegítette az is, hogy műveiken a nevük rövidítve szerepel, és a «I» betű gót betűs alakja ugyanolyan, mint a «J». (Tehát mindkét nevet így rövidítik: J. Lichtenstein.) Sok könyvtári katalógus összekeveri a két személyt.

³ Alapos levéltári kutatások folytak a rabbi nevére vonatkozóan, mert Izsák, és Ignác néven is ismert a rabbi. A pecsétlenyomata, anyakönyvekben szereplő adatai, aláírása szerint a fentiek állapíthatók meg. (Marton 177-178 o.)

⁴ Születési ideje tekintetében két dátumot is számon tartanak, de az 1825-ös év a valós időpont. Megtalálták a rabbi sírját a zsidó temetőben, amelyen ez az év áll. (Marton – a Marton Zsolt által készített fotó a <http://www.messianicjudaism.me/yinon/2012/10/07/yahrzeit-of-rabbi-lichtenstein/> weboldalon megtalálható). Azonban a rabbi maga is említi születési idejét egyik röpiratában, a Zsidók tükrében. Ennek német változatát írta meg először, melynek 34. oldalán ez áll: «1895. április 9-én – hetven évesen – elértem a zsolttáros korát.» (Judens) A magyar változatban a 27. oldalán már így fogalmaz: «1908. április 9-én 83 éves lettem, tehát a zsolttáros korát meghaladtam.» (ZsidókT)A röpiratot valószínűleg 83 éves korában írta meg magyarul, vagy ekkor átdolgozta. David Baron is említi, hogy a rabbi 1895. április 9-én töltötte be a 70. évét. (ScatN 5(1896. jan.) 118. o.)

⁵ Ma Mikolovnak hívják a várost, Csehország határán fekszik. Akkoriban az Osztrák-Magyar Monarchiához tartozott (illetve Habsburgokhoz).

⁶ Everlasting 7.o.

⁷ Draskóczy 67-68.o. Őt idézheti Diós Róza. (Diós 12-13 o.)

fiukból tényleg rabbi lett, és talán épp a viszontagságokkal teli gyermekkorából merített hatalmas erőt a tanuláshoz, mert «...diplomáját (semichá) már húsz éves kora előtt (1843) megkapta.»⁸

Előbb Szarvason volt rabbi⁹, majd végleg Tápiószelére került, és ott szolgált sokáig kerületi rabbiként (több mint 35 évig). 1854. április 26-án feleségül vette a Tápiószelén született Hoffer Fánit¹⁰, akivel boldog házasságban éltek. Több gyermekük született, akik közül egy fiú, és három lány élte meg a felnőtt kort.

A rabbi szolgálati helye, Tápiószele a XIX. század végén egy körülbelül 10 ezer főt számláló kisváros volt Budapest közelében. A zsidó hitközség száz éves múltra tekintett vissza, és a rabbi működésének idején 100-150 lélek tartozott a zsinagógához. A szomszédos hitközségben, Nagykátán szolgált a rabbi testvére, Lichtenstein Ábrahám Jákob¹¹. Ebben a környezetben élte le a rabbi életének nagy részét, viszonylagos csendességben, visszavonultságban.

Felismerés az Újszövetségből

«Töviseket kerestem, és rózsákat szedtem, kavicsok helyett gyöngyöket fedeztem fel, földöntúli kincseket...»¹²

«Tevékenysége kezdetén, egy zsidó tanár egy német Bibliát mutatott neki. Amikor megtalálta benne Jézus Krisztus nevét, a legnagyobb felháborodással repítette a könyvet a szobán keresztül, úgyhogy az, más könyvek mögött, egy polcon kötött ki. A tanárt pedig ezután kemény feddésben részesítette¹³, amiért ilyen könyv van a birtokában.»¹⁴ Aztán a dolog teljesen feledésbe merült.

Évtizedekkel később mégis ez az Újszövetség vált kulcsfontosságúvá a rabbi életében. Az Örökkévaló különös módon keltette fel kíváncsiságát. 1882-ben a tisaeszlári vérvád felszította Magyarországon az antiszemitizmust. Egy kislány eltűnése, és halálának tisztázatlan körülményei féktelen indulatokat váltottak ki a zsidósággal szemben.

⁸ Kétigaz 7. o.

⁹ A Szarvason töltött évek (1861-1864) előtt már valószínűleg szolgált Tápiószelén vagy más hitközségben. A források többször említik negyven éves rabbikénti működését. Mivel 1892-ben mondott le végleg, ezért 1861 előtt feltehetőleg már szolgált Tápiószelén vagy valahol máshol. Tápiószelén szolgálatára utalhat 1854-ben Hoffer Fánival kötött házassága, aki Tápiószelén született. (Marton 181. o. Lásd a dolgozatban hivatkozott weboldalt - <http://phoenix.szarvas.hu/varos/26.html>)

¹⁰ Marton 179. o.

¹¹ Ő adta össze testvérét a tápiószelén Hoffer Fánival. Az anyakönyvi adatok szerint 1890-ben meghalt, négy évvel azután, hogy Izsák rabbi nyilvánosan megvallotta hitét. (Marton)

¹² JudenthumCh 7. o.

¹³ Sokkal később így ír erről:

«Az Újszövetséget mint a büszkeség legzavarosabb forrását, mint az önteltség, a gyűlölet, az erőszakoskodás leggonoszabb formáját bélyegeztem meg, amikor azonban véletlenül vagy inkább Isten rendelésére kinyitottam az Újszövetséget - amit körülbelül harminchárom éve vettem el egy zsidó tanártól azért, hogy ne olvassa - akkor különös módon, csodálatosan meghatódva éreztem magam...» (JudenthumCh 7. o.)

¹⁴ Kétigaz 7. o.

Tiszaeszláron «1882. április 1-jén megöltek egy keresztyén¹⁵ kislányt, Solymossi Esztert. Feltételezték, hogy a zsidók a vérét a pászka ünnep alkalmával rituális célokra használták, és ezért 12 zsidó férfit, valamint egy zsidó nőt bebörtönöztek. Különösen tragikus volt, hogy Moritz Scharfot, a zsinagóga gondnokának kisfiát a rendőrparancsnok napokig elszakította a szüleitől. Megfélemlítéssel és kínzásokkal egy hazug történetet szuggeráltak be neki a kislány meggyilkolásáról, hogy ő, mint főtanú léphessen fel a saját édesapja ellen.

Ebben a szorongatott időben sok igazi keresztyén felemelte a hangját a gonosz vád ellen, közöttük tekintélyes férfiak, mint pl. Dr. Franz Delitzsch¹⁶, a lipcsei egyetem ismert professzora. Védtek a zsidókat és a legélesebben elítélték az antiszemiták istentelen magatartását, amely szöges ellentétben állt Jézus tanításával, aki a legmagasabb zsidó etikát tanította. Mint oly gyakran, ez a vérvád is hamisnak és alaptalannak bizonyult, és 1883. augusztus 3-án, felmentéssel¹⁷ végződött.»¹⁸

Az ügy kapcsán született védőiratok elolvasása után a rabbi megkereste az évtizedekkel korábban elhajtott Újszövetséget. Ezzel kezdődött el a fordulat az életében, amiről később így ír:

«„Gyakorta nyomorgattak engemet ifjúságomtól fogva, mondja Izrael” (129. Zsolt.) Nem szorul hosszas magyarázatra, hogy a zsoltár eme rövid szavai híven tükrözik vissza ama keserű tapasztalatokat és szomorú benyomásokat, melyek nekünk, kik az idősb nemzedékhez tartozunk, ifjúságunk óta a minket környező keresztyének között osztályrészünkké lettek. A keresztyén gyermekek részéről gúnyban, megcsúfoltatásban részesültünk. Még emlékszem a felénk röpülő kövekre, ha az iskolát elhagytuk, vagy midőn fürdés közben tehetetlenül néznünk kellett, szegényes ruháinkat miként vetik a vízbe. Sírva láttam, hogy egy úgynevezett 'gentry' atyámat csak azért, mert egy szűk ösvényen nem elég gyorsan tért ki, földhöz vágta. De mire való a hosszadalmasság, mikor e szomorú dolgok köztudomásúak...

...nem lehet csodálni, ha arra a nézetre jutottam, hogy Krisztus az, aki a keresztyénekben ellenünk zsidók ellen dühöng, s rettegvé láttam benne a zsidók veszedelmét meg átkát... Így nőtem fel, így vénültem meg. Az igazi és névleges keresztyének közt különbséget nem ismertem.

A keresztyénséget saját forrásából nem ismertem.

Elég sajátságos, hogy csak a *tiszaeszlári rémtörténet* alkalmából férköztem az újszövetség közelébe. Ismeretes dolog, hogy a tiszaeszlári bűnper minden zsidógyűlölőt kicsalt rejtekéből, s mint a régi időben, ismét felhangzott a kiáltás:

¹⁵ A rabbi a «keresztyén» formát használta a keresztény helyett. Ezért ebben az írásban – főként, amikor őt idézzük - ez fordul elő. A keresztyén szó az eredeti forma, ami meghonosodott hazánkban. A keresztyén szó alapja a görög krisztianosz, ami Krisztus követőjét, tanítványát jelenti. A görög szó a szláv nyelveken keresztül került a magyarba. A hívők mai szóhasználatában ez már kevésbé él, de a rabbi idején elsősorban a protestánsok használták a keresztyén formát.

¹⁶ Blutfrage

¹⁷ Eötvös Károly (1842-1916) a híres magyar író és ismert ügyvéd képviselte az ügyben a zsidó vádlottakat. A per történetét A nagy per c. írásában dolgozta fel.

¹⁸ Kétigaz 7-8 o.

'Üsd a zsidót!' Nagy volt a dühöngés; a kolomposok közt olyanok is voltak, kik pizkos üzemök köpenyéül Krisztust és annak tanítását használták fel.

Ezen üzemekkel azonban egyebek közt kiváló keresztyének is szembeszállottak, s több lángoló iratban óvó és kárhoztató szót emeltek az antiszemiták utálatos és hazug áskálódásai ellen. Ezen zsidóvédő iratokban gyakran bukkantam helyekre, melyekben Krisztus emberboldogítónak, békefejedelemnek, Megváltónak, evangéliuma pedig minden nemzet javára a szeretet és élet szavának magasztaltatik. Bámultam; szemeimben és érzékeimben sem bízva, egy újszövetségi Szentirást, melyet mintegy 40 év előtt valamely zsidótanító kezéből méltatlankodva kikaptam, a sutból előkerestem, lapozgatni és olvasni kezdtem.

Mit mondjak a szerzett benyomásról? Még csak felét sem mondották nekem az előlem eddig elzárt könyv nagyságáról, hatalmáról és fenségéről. Minden oly újnak tünt előttem, s mégis úgy tetszett, mintha valamely kedves régi ismerősöm, mindennapi poros ruháját levetve, díszöltönyében jelent volna meg előttem 'mint egy megékesített völegény és mint egy menyasszony feldiszítve az ékszereivel.'

„Oh mily szépek a hegyeken az evangeliumot hirdetőnek lábai, aki békességgel hirdet, örömet mond a jóról, szabadulást prédikál, ki azt mondja a Sionnak: Uralkodik a te Istened!” (Ezs. 52,7)

Ez sugárzott felém az újszövetségből.»¹⁹

«Minden sorából, minden szavából zsidó szellemiség áradt: világosság, élet, erő, kitartás, hit, reménység, szeretet, tisztaság és Istenbe vetett határtalan, rendíthetetlen bizalom; jótétemény nagy bőségben, mértéktartás egészen az önmegtagadásig, megelégedettség a szükségeken túl is, együttérzés, barátságosság, mások tekintetbe vétele, de ugyanakkor rendkívüli szigorúság az embernek saját maga iránt. Mindez megtalálható volt az egész könyvben.

Minden nemes alapelv, minden tiszta erkölcsi tanítás, minden patriarkális erény, amelyek Izráelt virágkorában díszítették, s amelyek bizonyos mértékben még ma is díszítik Jákób utódait, mindezt továbbfejlesztve és egyszerűvé téve megtaláltam ebben a könyvben...

Amikor így, zsidó lelkiismeretemmel világos megértésre jutottam, felkerestem hasonló gondolkodású, bizalomra méltó barátaimat. Egyesek egyszerűen nevettek rajtam, miközben mások komolyan figyelmeztettek a veszélyre, a vitákra és a kellemetlenségekre utaltak. Ez lenne ugyanis egy ilyen hihetetlen elmélet kikerülhetetlen hatása, amit egy érthetetlen rabbi ad elő. Emlékeztettek az én természetes, visszafogott temperamentumomra is, hogy én egy csendes, visszavonult életet részesítek előnyben; irományaimra; háborítatlan házi és családi békességemre – majd azt tanácsolták, hogy hallgassak.

De mindez hiábavaló volt! *„Mert amivel csordultig van a szív, azt szólja a száj”* (Máté 12,34). *„Rászedtél, Uram, és én hagytam, hogy rászedj. Megragadtál, hatalmadba ejtettél! Nevetnek rajtam egész nap, engem gúnyol mindenki. Ahányszor csak megszólalok, kiáltanom kell és hirdetnem, hogy erőszak és elnyomás uralkodik. Az Úr Igéje csak gyalázatot és gúnyt szerzett nekem egész nap. Azt gondoltam, nem törődöm veled, nem*

¹⁹ ZsidókT 4-6 o.

szólok többé az ő nevében. De perzselő tűzzé vált szívemben, csontjaimba van rekesztve. Erőlködtem, hogy magamban tartsam, de nincs rajta hatalmam” (Jeremiás 20,7-9).»²⁰

A tusakodás évei

Valószínűleg 1883-ban, az Újszövetség alapos tanulmányozása után jutott el a rabbi arra a visszavonhatatlan felismerésre, hogy Jesua a zsidók megígért Messiása. Ez egy új, addig nem ismert örömet hozott az életébe, amiből egészen haláláig táplálkozott a legnehezebb időkben is. De az igazságnak egyben sokkoló hatása is volt. Hiszen ha Jesua Izrael Messiása, akkor hogy lehetne tovább csendben, ezt az igazságot magába zárva élnie?

«Miért tagadnám? Hogyan hallgathatnám el? Le kellett győznöm önmagam, és ez nagy lelki tusakodásba, gyötrődésbe került; a toll remeg a kezemben, a szívem reszket bensőmben amiatt, hogy nyilvánosan írok arról, ahogy gondolkozom, érzek, és arról, amit megértettem.»²¹ - írja a rabbi első füzetei egyikében.

A Mindenható munkálkodni kezdett a rabbi szívében, és talán önkéntelenül is elkezdte keresni annak útját, hogy a népéhez szóljon. A XIX. század közepétől megjelent Magyarországon a Skót Szabadegyház zsidómissziója, amelynek ezekre az évekre már több komoly gyümölcse volt. Az akkori magyarországi felekezetek, szolgálatok közül leginkább «ők beszéltek a zsidók nyelvét». Így nem véletlen, hogy Lichtenstein rabbi 1884 nyarán Andrew Moodyt, a szolgálat misszionáriusát kereste fel Budapesten. Az első találkozót 1885-ben több beszélgetés követte, amikről Moody az éves jelentéseiben beszámolt: Titokban jött, és bár megmondta, hogy rabbi, először habozott, hogy elárulja-e a nevét, és azt, honnan való. Kezdetből fogva arról beszélt, hogy szeretne nyája mellett maradni. Nem akart a zsidóságtól eltávolodni. Azzal érvelt: vajon Jézus nem zsidó volt? - emlékszik vissza Moody a találkozóikra.²² A kapcsolat idővel erősebb, bizalmasabb lett kettejük között. Moody buzdította a rabbit, hogy fogalmazza meg röpiratokban új látását a Messiásról.

A rabbi felbátorodott és megújult látása a tápiószelei szolgálatában is kezdett megjelenni. «Zsinagógájában 'idegen és új tanításokat' kezdett prédikálni, amelyek érdekelték és meglepték hallgatóit. Végül már nem tudott tovább hallgatni. Amikor egy szombatnapon Krisztus példázatát prédikálta a meszelt sírról, nyilvánosan megvallotta, hogy témáját az Újszövetségből vette, és úgy beszélt Jézusról, mint az igazi Messiásról, Izrael Megváltójáról. A vének megdöbbenek és megrökönyödéssel néztek rá; de továbbra is tisztelték és szerették.»²³ Az egyre bátrabb fellépés mellett lassan eltökélte szívében, hogy felhívást intéz népéhez is. Felveti a «Krisztus-kérdést», ahogy abban az időszakban nevezték.

A későbbi írásaiból is visszatükröződik az a harc, amit ezekben az években vívott önmagával. A *Zsidók tükrében* írja le, amit akkoriban sokszor végiggondolhatott:

²⁰ KétL 24-25 o.

²¹ LiebeB 1. o.

²² Hansen1

²³ Kétigaz 10 o.

«Drága hitfeleim! Általában véve az a feltevés uralkodik, hogy azok a zsidók, akik Krisztusnak hódolnak s őt valják, ezt csak világias okokból, önzésből, tehát színleg cselekszik. Korábban magam is így vélekedtem; de mióta meggyőződtem, hogy kicsoda az a Krisztus, s mily összeköttetés van közte s a törvény és próféták valamint az Izraelnek adott egész isteni kinyilatkoztatás közt, minden korábbi előítéletem eltűnt. Mikor az eredeti forrásból megértettem, hogyan teljeseznek be a törvények és próféták az ő személyében, s hogy ő mindezeknek célja és koronája, szemeimről lehullt a hályog s előttem sugárzott a 'király az ő szépségével'. Legyen bár mégannyi zsidó, ki haszonlesésből lesz kereszténnyé, de viszont vannak mások, kik vallásos, benső meggyőződésből lesznek azokká. Vannak s voltak minden időben zsidók, kik komolyan s az üdv után vágyodva olvasták Krisztus evangéliumát, akik felé az evangéliumból Krisztus fénykoronával sugárzik elő, kik testtel-lélekkel neki odaadják magukat s áldozatkész hittel hozzá ragaszkodtak.»²⁴

Lassanként mindennél erősebbé vált a vágy, hogy népének megmutassa Messiását. Pál apostolhoz hasonlóan a rabbi is bizakodott, hogy így talán megmenthet közülük némelyeket. A szeretet legyőzte a félelmeket.

A zsidóság «beteg, - írta fiának - már kétezer éve. Hiába keresett gyógyulást és segítséget orvosainál, és hiába költekezett. Hiszen csak hit által lehet gyógyulásra találni, a Jézussal való kapcsolat, a Jézusból kiáradó erő által. Szeretném Jézushoz utasítani őket - aki mennyei dicsőségében és istenségében él, aki felemeltetett az örökkévalóságba mint Megváltó, Messiás és Békesség Fejedelme.»²⁵

1886 - a Messiás nyilvános megvallása

A Talmud a vádlottak padján

«...itt van az Emberfia, a világ Üdvözítője, aki arra hívatott el, hogy a népek világossága, a nemzetek tanítója, a Sínai kinyilatkoztatás őre és kincstárnoka - Isten Helyettesítője legyen a Földön.»²⁶

1886-ban három röpiratban vallotta meg, hogy Jesuában ismerte fel Izrael megjövendölt Messiását. Ezek közül az első füzet *A Talmud a vádlottak padján* volt. Ebben az évben a rabbi körülbelül három éve volt hívő, tehát a messiási hitben még nagyon fiatal. A röpiratok azonban megmutatják, hogy milyen belső küzdelmeken ment át, és milyen felismerésekre jutott. E három írásból világosan kiderül, hogy az újszövetségi Írásokat eleve zsidó összefüggéseiben értette meg.

Lichtenstein rabbi hasonló felismeréseken ment át, mint nagy «rabbi elődje» Saul, azaz Pál apostol. Az apostol sokat foglalkozik leveleiben a Tórával (Tannal, törvénnyel). A

²⁴ ZsidóKT 6-7 o.

²⁵ KétL 34. o.

²⁶ TalmudV 5.o.

hatalmas öröm mellett neki is megrázkódtatás volt a találkozás a Messiással. Hisz utána egész addigi életét, pályafutását rabbiként, elképzeléseit, a zsidó bölcsektől tanultakat meg kellett vizsgálnia. Mit jelentenek ezek Annak a szemében, Akiben az ígéretek beteljesedtek? Aki nemcsak betöltötte a Tórát, de új alapokra is helyezte? Pál leveleiben látjuk azt, hogy végül megkapta a választ a Messiástól. Az ember nem igazul meg a Tóra végletekig kidolgozott, pontos megtartásával. A farizeusi tanítás, amely kínosan ügyel a Tóra megtartására, a betű szerinti betöltésre, senkit sem tesz igazzá Isten előtt. A Tóra, a «törvény cselekedeteivel»²⁷ nem érhet célba az ember. Pál azt tanítja, hogy a megigazulás útja a hit, amely Ábrahám-tól fogva példaként lett adva Izrael népe elé.²⁸ Ez Izrael számára különösen fontos, mert ők a Tóra végletekig pontos megtartásával akartak igazzá, cádikká válni. Izrael, «mely az igazság törvényét követte, nem jutott el az igazság törvényére. Miért? Azért, mert nem hitből keresték, hanem mintha a törvény cselekedeteiből volna.» (Róm. 9,31-32)

Lichtenstein rabbinak sok évszázaddal később ugyanaz a gondolatmenete, mint Saul rabbinak (Pál apostolnak). Az ő korára az az életforma, amely a Tórát kínos pontossággal töltötte be, a rabbinikus zsidóságban öltött testet, és ennek az életformának a Talmud lett a legfontosabb «dokumentuma». A rabbi vívódása három évében hamar átlátta, hogy a Talmud a hit útjában áll, ezért kellett már az első írásában a Talmudot a «vádoltak padjára ültetnie». Ezt a látását azonban a «zsidóság egy lelkes tisztelőjeként» fogalmazza meg, az írás teljes címe szerint.²⁹

Később írt művében e probléma lényegét így összegzi:

A zsidó Talmud «az erkölcs és a szokások tanításának annyi sok szép gyöngyszemét tartalmazza, de a hit és megigazulás elveiben ellentmond az evangéliumnak? Mi legyen akkor a régi, tiszteletreméltó Talmuddal?»³⁰

Az én bizonyágom

«Izraelnek nem támadt többé olyan próféta, mint Mózes, de a világ nemzeteknek Isten támaszt egy prófétát, ugyanolyan, mint Mózes' (Midrás Jalkut Debarim 34). Ahol Mózes abbahagyta, ott kezdte el Krisztus.»³¹

²⁷ Pál használja ezt a kifejezést. A „törvény cselekedetei”, a Tóra betű szerinti pontos megtartása nem vezet üdvösségre. (Róm. 3,28, Gal. 2,16, Gal. 3,5.10 stb.)

²⁸ Zsidókhöz írt levél 11 fejezete, Ef. 2,8-9 stb.

²⁹ Egy másik írásában például a Talmud és az evangéliumok hasonlóságáról szól.

«Igen, – állítják sokan – a Talmud vasfal, mely elválasztja Izraelt az evangéliumtól és Krisztustól. De nem azt tanítja a mindennapok tapasztalata, hogy épp a talmudisták azok, akik az Úr kegyelme által eljutottak az igaz felismerésre, teljes lélekkel az evangéliumot hirdetik, teljes szívvel Krisztus előtt hódolnak, Nevét magasztalják, szüntelenül Izrael Megváltójaként dicsérik, szívük minden rezdülésével szeretik Őt, és életük legszentebb feladatának tartják, hogy szegény testvéreiket tanítsák, jobb útra térítsék, és feléjük kiáltsák: „Csókoljátok a Fiút, hogy meg ne haragudjék és el ne vesszetek az úton, mert hamar felgerjed az Ő haragja. Boldogok mindazok, akik Őbenne bíznak!”» (BegegnP 11. o.)

³⁰ GeheimT 39. o.

³¹ MeinZ 13. o.

A második röpirat 1886 őszén jelent meg *Az én bizonyosságom* címmel. Amennyire nem foglalkoztak a zsidóság körében az első írással, akkora felháborodást váltott ki a második. *A Talmud a vádlottak padját* csupán ártalmatlan írásnak titulálta az egyik korabeli zsidó újságíró. *Az én bizonyosságom* megjelenésére azonban így emlékszik vissza Moody: «olyan volt, mint a gránát robbanása». Hatalmas felzúdulással fogadta az Osztrák-Magyar Monarchiában élő zsidó társadalom.³²

Ez nem is csoda, mert a rabbi ebben már sokkal nyíltabban szól:

«Ami e sorok leírásakor félelmet kelt bennem, az az, hogy ha hallgatnék, a kövek kiáltanának, mert a Krisztusról szóló bizonyosságom annyira egyszerűnek, közérthetőnek, és magától értetődőnek tűnik»³³ – kezdte el tanúságtételét.

Amit ebben a röpiratban őszintén megvallott, azt vitte végig az egész életén keresztül. A rabbi felismerése kezdettől fogva több volt, mint Jesua messiási mivoltának hirdetése. *Az általa hirdetett evangélium Izrael népén belül tartotta meg a megtért zsidóságot.*

A kezdeti időket leszámítva, évszázadokon keresztül az volt a gyakorlat, hogy a zsidóság beleolvadt a Messiás egyetemes Testébe. Sokszor kényszer hatására, néhány esetben csak «sugallta» ezt a befogadó egyház, gyülekezet. Ebből felmérhetetlenül sok kára származott aztán mind a zsidóságnak, mind a Gyülekezetnek. Mert a Gyülekezet ellenállása miatt az asszimilálódott zsidóság nem jelent meg népként minden más nemzet mellett a Messiás Testében. Így, ambivalens módon a Gyülekezet elhitte, hogy a zsidók nem képesek megtérni. A zsidóság pedig elhitte, hogy rajta kívül nincsenek zsidók, hiszen a saját és az egyházak értelmezése szerint sem voltak már zsidók azok, akik megtértek a Messiáshoz. Hiába volt évszázadok alatt mindig zsidó maradék a Gyülekezetben, ez nem ölthetett testet.

A rabbi olyan megtérésre és Krisztuskövetésre hívott, ahol a zsidó megmarad zsidónak. Izrael szerepét egy új (vagy inkább az eredeti, «régi-új») összefüggésben értette meg. Láta, hogy a megtért zsidóságnak gyökereit megtartva áldássá kell válnia a Messiás Testén belül, a «népek világosságává». Ezt nem olyan elhívásként értelmezte, amit csak az apostolok idejében kellett betölteni, hanem olyannak, amely a történelem folyamán végig érvényes.

«Izrael minden bizonnyal papi birodalom, szent nép - ahogy a nap kiárasztja fényét, és minden bolygót megvilágít. Azaz Izrael a csipkebokorban lángoló tűz, az özvegy olajas korsócskája, mely minden szent lángot táplál; a kis lángocska, amivel a nagy mécses meggyújtják.

„Én az Örökkévaló hívtalak igazsággal és megfogom kezedet; megóvlak és teszek a nép szövetségévé, a nemzetek világosságává.” (Jes 42,6) Ez a nemes büszkeség, amiért voltaképpen drágán megfizetünk...»

De ahogy a valódi, igaz papnak – folytatja a rabbi - súlyos hivatali kötelességeket, terheket kell viselni, hogy követésre méltó példa legyen, úgy a zsidóságnak is. Ahogy minden szerzetesrendnek megvannak a szabályzatai, erőpróbái, hogy biztosak legyenek abban, hogy tagjai a fenyegetéssel, nehéz akadályokkal szemben nem hátrálnak meg, a

³² Hansen1

³³ MeinZ 5. o.

zsidóságnak is. Így kellett Izraelnek is megpróbáltatnia nélkülözésekkel, a nemzetek között Isten tiszta ideáját, az Egyetlenegybe vetett hitet megőrizni.³⁴

Abban a korban, amikor a rabbi élt, ez az út még a zsidókereszténység körében is nagyon haladó gondolatnak számított. A zsidókeresztények ebben az időszakban *a keresztény felekezeteken belül látták a helyüket*, és a különböző egyházakból érkezve nagyobb szervezetekbe tömörültek. Bár a rabbi is a «zsidókeresztény» kifejezést használja, de amit megélt és leírt, az a messiási zsidóság előfutárává teszi. Istentől egyéni vezetést kapva, az Újszövetség elolvasásán keresztül már akkoriban, ugyanazt a látást kapta meg, mint amit ma a messiási zsidó mozgalom képvisel.

Messzebb látott, mint sok kortársa. Látásának lényeges része volt, hogy a messiási zsidó életre meg fog érni Izrael. Ezzel a hittel teológiai értelemben egy pusztaságra állt, «a messiási Izrael földjére», ahol akkor az életnek még semmi nyoma sem volt. De az újszövetségi Szentírásból megértette, hogy az, amit kompromisszumok nélkül képvisel, megjelenik majd, «...mert az idők jelei amellet szólnak, hogy *a megígért hajnalcsillag hamar fel fog ragyogni dicsőséges fényével sötét horizontunkon...*»³⁵ Ebben a hitében a Gyülekezet értetlensége és ellenállása sem ingatta meg, és az a sok évszázad sem, amit népe a Messiás nélkül élt át. Szilárdan hitte, hogy Izraelnek csak azért volt sokáig lepecsételt levél az evangélium, mert még nem volt itt az idő a megértésre. De megelevenedik a «biztos prófétai beszéd», és az evangélium megnyílik népének eredeti fényében, ahogy ő is meglátta. A maradék felismeri a Messiást, és végül az «egész Izrael» megvívja a nagy harcot, és Megváltójához tér:

«Jákob egyedül maradt fájdmával a sötét, komor éjszakában, pőrén és elhagyatottan, védelem és támogatás nélkül, kiszolgáltatva a könyörtelen ököljognak, a hatalmasabb kénye-kedvének, és birkózott vele egy ember, amíg a *hajnalcsillag feljött.*»³⁶

Szeretet és megtérés

«Nem tudjátok, hogy aki az alapzatot aláássa, az a legszilárdabban nyugvó épületet is ingataggá teszi, aki a gyökereket szétzúzza, az a fa koronájának, ágainak, gyümölcseinek is kárt okoz! *„Ha pedig a zsenge szent, akkor a tészta is; és ha a gyökér szent, az ágak is azok. Ha pedig némely ágak kitörttek, te pedig vadolajfa létedre beoltattál azok közé, és részese lettél az olajfa gyökerének és zsírjának; Ne kevélykedjél az ágak ellenében: ha pedig kevélykedel, nem te hordozod a gyökeret, hanem a gyökér téged.*” (Róm 11,16-18)»³⁷

1886 decemberében jelent meg a harmadik röpirat, a *Szeretet és megtérés*. Ebben az írásában szándékosan került a rabbi, hogy a Talmudból idézzon. Akarta hagyni, hogy

³⁴ MeinZ 9-10 o.

³⁵ MeinZ 14. o.

³⁶ MeinZ 13-14 o.

³⁷ LiebeB 24. o.

az egymás mellé helyezett ó- és újszövetségi versek beszéljenek.³⁸ Meg akarta mutatni, hogy a «Sínai hegyen gyújtott világosság», hogyan kap lángra, és lesz hatalmas tűzzé a Messiásban.

Ebben az időszakban még Tápiószelén kerületi rabbiként szolgált, és az újszövetségi tanításokkal ez a kis magyarországi zsinagóga egyre jobban messiási zsinagóga jelleget ölthetett. A rabbi számára a megtalált új útban a régi folytatódott, újult meg, és ez azt is jelentette, hogy a Tórából eredő zsidó tradíció részeit továbbvitte az újszövetségi hitben. Nem lehet tudni, hogy pontosan hogyan kezdték el megélni a zsidó életet Jesuában, mert a tápiószelעי messiási zsinagógából³⁹ nem maradt ránk semmilyen tanítás. De ebben a korai írásában érzékelhető, mit jelent számára az új élet zsidóként:

«Mégis melyik tisztességes, világosan gondolkodó ember várhatja el józan ésszel egy rabbitól, aki Mózes törvényei szerint él, hogy 'jó étvágyat' kívánjon neki egy disznósülthöz azzal a megjegyzéssel: „Nem az fertőzteti meg az embert, ami a szájon bemegy, hanem ami kijön a szájból, az fertőzteti meg az embert” (Mt 15,11)?

Ki az, aki kegyes érzéssel feltételezi, hogy egy zsidó lelkipásztor a saját jámbor nyájából találkozik valakivel, aki szombaton pőfékelve szivarozik, legudvariasabban üdvözlí és hozzáfűzi: Ne szabadkozz fiam, „a sabbat van az emberért, és nem az ember a sabbatért” (Mk 2,27)?

Nem ítéli el a legnagyobb haladó a prédikátort, aki azokat a szülőket, akiknek nincs bátorságuk arra, hogy törekeny gyermeküket körülmetéljék (amire már volt példa), Bibliával a kezében nyugtatgatja: „Mert nem az a zsidó, aki külsőképen az; sem nem az a körülmetélés, a mi a testen külsőképen van: Hanem az a zsidó, aki belsőképen az; és a szívnek lélekben, nem betű szerint való körülmetélése az igazi körülmetélkedés; a melynek dicsérete nem emberektől, hanem Istentől van.” (Róm 2,28-29)»⁴⁰

«A tefilin (imaszíjak) elhagyásával az ember magát az imádságot is abbahagyhatja, a fej, a szív, az értelem és a gondolatok, legnemesebb testi és szellemi erőink odaszentelését az Úr szolgálatára.

A sabbati nyugalom megszenteltségével a sabbat szentségét és a lélek nyugalmát is megrontjuk...»⁴¹

³⁸ LiebeB 29. o.

³⁹ A mai messiási gyülekezetek egy része inkább a zsinagógai rendhez igazodik, és messiási zsinagógákat hoz létre. Ezzel főként Izraelben és az USA-ban lehet találkozni. (Más messiási gyülekezetek nem orientálódnak a zsinagóga felé.) A régészeti kutatások bizonyítják, hogy már Jesua feltámadása után létrejöttek az első messiási zsinagógák Izraelben, és az evangélium terjedésével Izraelen kívül is.

A fenti idézetek mutatják, hogy a rabbi a zsidó élet megújításában gondolkozott a zsinagóga keretein belül. A *Zsidóság és keresztyénység* c. írása, mely még tápiószelעי szolgálata alatt született, ugyancsak megmutatta, hogy egy Messiásban megújult zsidó életformát képzelt el a zsidó megtérők számára. A tápiószelעי «messiás zsinagóga» bármilyen rövid ideig is állt fenn, mégis egy fontos előképe a mai messiási mozgalomnak, mert egy zsidókból álló gyülekezet zsinagógai keretek között egy Messiásban hívó rabbi vezetésével állt fenn a zsidó tanítások kontextusában.

⁴⁰ Hasonló gondolatokat fogalmaz meg a Zsidók tükrében is:

«S ha ősi vallásos parancsaitok figyelmen kívül hagyásakor lelkiismereteket megnyugtatni akarjátok, vajjon nem gondoljátok avagy mondjátok-e: „mert nem az a zsidó, aki kívül annak mutatja magát sem pedig nem az a körülmetélkedés...” (ZsidókT 16. o.)

⁴¹ LiebeB 13-14 o., 35. o.

A rabbi korában a haladó zsidókeresztények és keresztények már bátran megfogalmazták, hogy a keresztyénség nem más, mint az Ószövetség megújítása a Messiásban. Ezzel a meghatározással a rabbi is azonosult.⁴² Annyiban azonban tovább ment, hogy ő a megújult zsidó életet is látta a Messiásban. Mert hitt abban, hogy a zsidóság helyreállításának útja ez, és igazi áldássá, fundamentummá, nemes olajfa visszaoltott ágaivá így válhat.⁴³

E három röpirat megírásakor Lichtenstein rabbi három éves hívőként már nagyon mélyen látta Isten akaratát, számára adott elhívását, ezek az írások tanúságot tesznek erről. Bár nem ezek a rabbi legértettebb írásai, mégis világosan látszik belőlük az az út, amit az Örökkévaló mutatott neki.

Messiási zsinagóga Tápiószelén

Két levél vagy amit én tulajdonképpen akarok

«Szeretném Jézushoz utasítani őket...»⁴⁴

Közvetlenül a három röpirat megjelenése után, 1887 januárjában Budapesten dolgozó fia, Emanuel⁴⁵ apjához fordult. Egy nyílt, meleg hangvétellű levélben írta le érzéseit, aggodalmait, és kérte apját, hogy adjon magyarázatot: «... az Ég szerelmére, kedves édesapám, mi indított arra, hogy... kezdet egy darázs-fészekbe nyújtsd, és szélmalomharcba kezdj?»⁴⁶

«Azt kérdezed, kedves Fiam» – hangzott a rabbi válasza – «'De az Ég szerelmére, mi indított Téged egy ilyen vitára!?' Kérdezd meg a vulkánt, miért lövell ki magából lávát; a hegyeket, miért rendülnek meg... Kérdezd meg az irgalmast, mi rendíti meg, amikor megpillantja a szenvedőt, mi indítja arra, hogy rögtön veszélybe sodorja magát, és a saját életét kockáztassa, hogy megmentsen egy másik ismeretlent. „*Ha oroszán ordít, ki ne félne? Ha az én Uram, az Úr szól, ki ne prófétálna?*” (Ámós 3,8)»⁴⁷

Jellemző az az értetlenség, amivel Emanuel nem tudta hova tenni apja kiállását. A rabbi olyan megdöbbenő kijelentéseket tett, olyan messze ment a korabeli zsidó gondolkodástól, hogy fia is teljesen összezavarodott. «Kedves Édesapám, meg vagyok

⁴² A *Talmud a vádlottak padján* c. röpiratának 10. oldalán idézi egy angol teológus meghatározását:

«Mi a zsidóság? Mi a keresztyénség? Ezeket válaszoljuk nekik: a zsidóság egy olyan vallási tanítás, mely a zsidó zsinagógák imádságaiban - legyen az német vagy portugál - nyilvánul meg, és ezeket foglalja magába, és azok ismerik el, akik ezeket az imádságokat az istentiszteletük megtartásánál igénybe veszik. A keresztyénség ezzel szemben egy olyan vallási tanítás, amely az Újszövetséget is tartalmazza. Vagy más szavakkal: a zsidóság az Ótestamentum, a szóbeli hagyomány szerint értelmezve *תורה שבעל פה*, a keresztyénség az Ótestamentum, az új szerint értelmezve.»

⁴³ Néhány újszövetségi igevers azzal kapcsolatban, hogy az apostolok természetyszerűleg folytatták a zsidó életet a Messiás feltámadása után: Csel. 16,3; 17,2; 18,18; 20,16; 21,23-27; 25,8; 28,17

⁴⁴ KétL 34. o.

⁴⁵ A rabbi családfakutatásának adatai szerint Emanuelnek még három húga volt. (Marton 179-180 o.)

⁴⁶ KétL 18-19 o.

⁴⁷ KétL 23 o.

arról győződve, nagy fájdalmat és mélységes nyomorúságot jelentene neked, ha zsidó voltomat megtagadnám! Mi a te akaratod?»⁴⁸

A rabbi szenvedélyes válaszevelet írt fiának «rendíthetetlen meggyőződéséről». Azzal érvelt, amit fia feltehetőleg már megtérése előtt is hallott tőle, hogy a zsidóságban úrrá lett a hitehagyás, hogy már nem tartják meg Mózes parancsolatait, mint egykor. A rabbi nagyon fájlalta, hogy minden tudományágban érdeklődők a zsidók, jeleskednek, de a vallás már nem vonzó számukra, elhanyagolják. A megújulás lehetőségét abban látta, hogy a nép Jesuához tér, és a Messiás szeretetében megelevenedik.

«...a Messiás, aki Izráelből jött, a szent gyökér, amelyik a keresztyénségnek életet, világosságot és színt ad, és egzisztenciáját igazolja. Éppen úgy, mint ahogy a törzs gyökerek nélkül soha sem hoz zöld ágakat, úgy a keresztyénség is, mint más sok ezer szekta, az idők folyamán nyomtalanul eltűnt volna, ha alapjai nem a Hóreb szent szikláján állnának...

Nem éppen a keresztyénség ad-e lendületet, új életet, világosságot, színt, impulzusokat, energiát, fiatalos frissességet és örök megmaradást a nehézkes zsidóságnak?

„A törvényt és a prófétákat Jánosig hirdették, azóta az Isten országának örömhírét hirdetik, és mindenki erőnek erejével törekszik feléje. De hamarabb elmúlik az Ég és a Föld, mint hogy a törvényből egyetlen vessző is elveszne” (Lukács 16,16-17).

„Ekkor odament az írástudók közül egy, és megkérdezte tőle: ‘Melyik a legfőbb az összes parancsolat közül?’ Jézus így válaszolt: ‘A legfőbb ez: Halljad Izráel, az Úr, ami Istenünk, egy Úr; és szeresd az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből, teljes elmédből, és teljes erődből. A második ez: Szeresd felebarátodat, mint magadat. Nincsen más, ezeknél nagyobb parancsolat’” (Márk 12,28-31). Ezért minden jól képzett keresztyénnek, valamint a hívő zsidónak is ki kell jelentenie: A legfőbb parancsolat az összes között ez: „Halljad Izráel, az Úr, a mi Istenünk, egy Úr!” (Márk 12,29) Köszönetet kell mondania Istennek az Ő ajándékaiért, és mint zsidónak, hinnie kell Mózesnek és a prófétáknak.»⁴⁹

Levélváltásukat öt év múlva a rabbi kiadta füzetként is, hogy a fiának leírt bizonyosága eljuthasson zsidó testvéreihez.⁵⁰ Így e személyes hangvételi bizonyosság még sok gyümölcsöt hozott, de különös módon fia számára is döntő fontosságú lett e levél. Ugyanis Emanuel két hónap múlva 1887. március 11-én meghalt.⁵¹ Hatalmas vigasz lehetett az, hogy Emanuel halálos ágyán elfogadta Jesuát Megváltójának⁵², de a rabbi életének mégis ez volt a legnagyobb megpróbáltatása.

«... drága, reményekkel teli fiam, erőm zsengeje megbetegedett. 1887. január 20-án a halál csiráját magában hordozva elengedték hathetes szabadságra a kórházból, ahol áldozatosan működött alorvosként, és ez idő alatt látnunk kellett, hogyan

⁴⁸ KétL 21. o.

⁴⁹ KétL 30-31 o.

⁵⁰ Németül jelent meg füzetként, később angolul és magyarul is kiadták.

⁵¹ Erről Dr. Lichtenstein Manó (Emanuel) halotti anyakönyvi kivonata, és megtalált sírja tanúskodik. (Marton 191-192 o.)

⁵² ScatN 1(1894. jún.) 4. o.

hervad el ifjúságának virágzásában, és láttuk alig 28 évesen meghalni. Szívem öröme odalett... erkölcsileg halottnak éreztem magam, élve eltemetve, életképtelennek a gondolataim, erőtlennek ideáljaim, ingatagnak legszilárdabb meggyőződéselem. Azonban a gyöngy gyöngy marad, ha a tenger legmélyén is fekszik elrejtve, az igazság igazság marad...»⁵³

A zsidó világból érkező vádak özönénél sokkal nagyobb fájdalmat okozott egyetlen fia elvesztése. A rabbi még későbbi éveiben is utalt erre. Az 1886-os év három röpirata után így néhány év hallgatás következett, majd a *Zsidóság és keresztényiség* c. írásával jelentkezett újra.

Ebben az időszakban azonban biztos menedékké vált az otthona. Levelében még írta fiának, hogy a felesége milyen levertté, csüggedtté vált a kemény támadások miatt. Ez az értetlenség azonban megváltozott, mert később felesége is mellé állt⁵⁴, és aztán kitartott mellette, támogatta. Hasonló fordulat mehetett végbe testvérében, Ábrahamban, aki a szomszédos hitközségben, Nagykátán volt rabbi. Valószínűleg évtizedeken keresztül egymás közelében élt a két testvér, és nagy elégtétel volt Izsák számára, hogy Ábrahám még halála előtt elismerte törekvéseit.⁵⁵ De sokat jelenthetett számára ezekben az években a tápiószelei hitközség hűsége, ragaszkodása is.

Fogadtatás a zsidóságban, és a keresztény világban

«Járatlan utra léptem, melyet eddig a zsidó, különösen a rabbi, úgy került, mint a pestist.»⁵⁶

A rabbi családja és a tápiószelei zsinagóga csak kis szigetek voltak a hatalmas morajló tenger közepén, a zsidó világban. *Az én bizonyosságom* c. röpiratának megjelenése után ugyanis «az üldözés sötét vihara tört ki ellene. A rabbik és a zsidó sajtó egyházi átkot (cherem⁵⁷) kiáltott ki felette. Őt, aki még néhány héttel azelőtt a legtekintélyesebb rabbik közé számított, csak megvetéssel emlegették, és népe szégyenének nevezték, csak azért, mert ki merte mondani a gyűlölt Jézus nevet.

Azt a rágalmat terjesztették, hogy misszionáriusokkal fizettette meg magát. Egyesek még azt is feltételezték, hogy az írásokat nem maga írta, hanem megvesztegették, hogy a nevét aláírassák...

⁵³ JudenthumCh IV-V o.

⁵⁴ JudaismCh 6. o.

⁵⁵ Minden valószínűség szerint róla írta Izsák rabbi:

«Mióta drága, jámbor testvérem az örökkévaló üdvösség királyságba költözött, ahol az igazság zavartalanul uralkodik, fájdalmas vigasz maradt számomra, hogy megbékülve vált el tőlem. Egy álmatlan, gyötrelmes éjszaka után mondta lágy, megtört hangon: „Fivérem! A hosszú, sivár éjszakákon mindent alaposan, józanul és pártatlanul átgondoltam, megfontoltam és szánakozva arra jutottam, hogy alig ötven év múlva a hanyatló zsidóságnak elő kell majd keresnie mentőövként eszméidet.» (JudaismCh III. oldal)

⁵⁶ KérelZs 4. o.

⁵⁷ Mzsidó 167-168 o.

Felszólították, hogy jelenjen meg a rabbi-zsinat előtt Budapesten. Egyesek közülük rokonszenvet éreztek Lichtenstein rabbival, a legtöbben azonban elítélték. Amikor belépett a terembe, ezt kiáltották: 'Visszavonni, visszavonni!' 'Uraim – válaszolta ő - én kész vagyok a visszavonásra, ha Önök meggyőznek engem arról, hogy nincs igazam.'

Kohn főrabbi egy kompromisszumot javasolt neki: 'Lichtenstein rabbi szívében azt gondolhat, amit akar, ha abbahagyja, hogy Krisztusról prédikáljon. Ami pedig a »rettenetes« röplapokat illeti, amelyeket írt, e »szerencsétlenséget« egyszerű módon érvényteleníteni lehetne: A rabbinátus egy hiteles magyarázatot fogalmazna meg, hogy ő az írásait egy múló szellemi összeomlás rohama alatt írta. Csak egyet várnak el tőle, azt, hogy névalíráásával lássa el ezt a magyarázatot.'

Lichtenstein rabbi felháborodva, de nyugodtan válaszolta, hogy a javaslat különösnek tűnik számára, mivel látni lehet, hogy ő csak most jutott az igazi megértés állapotába. Ez után arra hívták fel, hogy adja fel hivatalát, mint rabbi, és kereszteltesse meg magát. Ő azonban azt válaszolta, hogy ez nincs szándékában. Az Újszövetségben rátalált az igazi zsidóságra, és továbbra is a zsidókkal közösségben akar maradni, és a zsinagógában az újszövetségi tanokat kívánja hirdetni.

Ezt meg is tette, sok rágalmozás és üldözés ellenére. Mint kerületi rabbi, továbbra is az Újszövetségből prédikált a zsinagógában.»⁵⁸ A hitközség akkori elnöke mondta el évekkel később Baronnak, hogy milyen bátor bizonyosságot tett a rabbi a Messiásról, és hogy a hitközség tagjainak döntő többsége milyen hűségesen kiállt a végsőig a rabbi mellett.⁵⁹ Ez «... megindító bizonyítéka volt saját gyülekezete erős rokonszenvének, akiknek egyedül volt joga az ő elbocsátásának indítványozására, ugyanis Magyarországon a zsidóság államilag elismert vallás volt.⁶⁰ Kívülről nagy nyomást gyakoroltak a helyi zsidó közösségre. Egyes tagjait és felesége rokonait üzletileg tönkretették, ennek ellenére mégis ragaszkodtak hozzá.»⁶¹

1892-ben önként mondott le pozíciójáról.⁶² «Miután végül mindent elveszített, annak érdekében, hogy néhány gyülekezeti tagját megmentse a tönkremenéstől, önként feladta hivatalát, mint kerületi rabbi.»⁶³

A támadások azonban ezután sem szűntek meg. Az újra és újra fellángoló üldöztetést egyrészt annak köszönhetjük, hogy továbbra is hirdette a Messiást a zsidók között, másrészt annak, hogy nem adta fel zsidó identitását. Ha a bemerítkezést, és a keresztyén missziókkal, egyházakkal való együttműködést választja, hamar rásütötte volna a zsidóság a bélyeget, hogy kitért. Mint nem zsidóval, nem közéjük tartozóval, nincs is mit kezdeni. Ha emellett dönt, valószínűleg elcsitult volna a felháborodás, és idővel

⁵⁸ Kétigaz 10-11 o.

⁵⁹ ScatN 8(1896. okt.) 216-217 o.

⁶⁰ 1895. évi XLII. törvénycikk az izraelita vallásról

⁶¹ Kétigaz 10-11 o.

⁶² A tápiószelvi hitközségben a rabbi távozása után nem is lett utódja 1923-ig, ekkor a nagykátai zsinagógához csatolták a hitközséget. (Mzsidó 881. o.) Baron a rabbi lemondása után néhány évvel Tápiószelén jár, és azt tapasztalja, hogy két táborra szakadt a hitközség. Voltak, akik kitartottak a rabbi tanítása mellett, mások már ellene voltak. (ScatN 8(1896. okt.) 216-217 o.)

⁶³ uo. 12. oldal

közömbössé vált volna személye.⁶⁴ De ő zsidó, ráadásul még évekig rabbi maradt, aki Jesuában mint Messiásban hitt, ami borzasztóan «ingerelte» népét⁶⁵. Ezért nem is hagytak alább a gyűlölet és a támadások hullámai.

«De a harag minden újabb feltörése révén új barátokat szerzek, és ez lendületet ad lelkesedésemnek az örökkévaló igazságért»⁶⁶ – írta David Baronnak.

Nem pusztán a sajtóban és a zsinagógában támadták a rabbit. Korát sem nézte az a fanatikus zsidó, aki olyan erősen megütötte a mellkasán, hogy több hétig betegeskedett utána. Akkor érte az ütés, amikor a zsidóknak Krisztust hirdetette egy zsinagógában.⁶⁷ Nagy alázattal viselte ezt a Jesuáért szenvedett fájdalmat, mert megértette az evangéliumból, hogy ugyanarra a helyre állva, ahová Megváltója és az apostolok, hasonló megpróbáltatások érik őt is.⁶⁸

Igyekeztek minden úton megszégyeníteni, ellehetetleníteni. Borbélyát megvesztegették, hogy szakállát csúfítsa el.⁶⁹ Házigazdáján keresztül ellenőrzés alatt is tartották, aki «gondosan megfigyelt minden látogatót, és informálta a rabbinárus hatóságait.»⁷⁰ Lichtenstein rabbit mindez bántotta, de sosem rendítette meg, és nem merült fel benne, hogy felhagyjon a Messiás hirdetésével.

Amikor feladta tápiószelei szolgálatát, Pesten a zsidónegyedbe költözött. A német és magyar nyelvű röpiratain feltűntette a lakcímét, hogy minden kereső zsidó számára elérhetővé váljon.⁷¹ Látogatókat fogadott a legkülönbözőbb helyekről, levelezett,

⁶⁴ Van erre is példa a korszakban: Venetianer Sándor. Apja kecskeméti, fivére, Venetianer Lajos újpesti rabbi volt. Schönberger evangélikációjára ismerte fel Jesuában a Messiást. Református lelkész lett, de sohasem felejtette el népét, és mindig vágyakozott arra, hogy feléjük szolgáljon. A korának zsidókeresztény vezetőivel aktív kapcsolatot tartott, és ő is végzett missziós munkát zsidók között. Amikor Lichtenstein rabbi első röpiratai megjelentek, nyíltan kiállt mellette a *Zum Zeugnis* (A bizonyosághoz) c. írásában. Jó kapcsolata volt Rabbinovitz-cal, Kisinyovban tett látogatásáról írása is megjelent (In Kischinew). Emellett együttműködött a „Hebrew Christian Testimony to Israel”-lel, járt kinn Londonban is, jelent meg írása is lapjukban, és róla is írtak. Lichtenstein rabbi mellett talán ő tett legtöbbet a Magyarországon maradt zsidókeresztények közül. A Magyar Zsidó Lexikon (Mzsidó 945.o.) mégis minden elmarasztalás nélkül így emlékezik róla: «1873-ban konvertált és református papi pályára lépett, 1876... A reformátusok kitűnő tudósnak, és kiváló egyházi szónokuknak tartották...»

⁶⁵ Ezzel tulajdonképpen azt elevenítette meg, amit Pál is mondott, és érzett: «*Ha ugyan felingerelhetném az én atyámfiat, és megtarthatnék közülök némelyeket.*» (Róm. 11,14)

⁶⁶ ScatN 34(1903. ápr.) 284 o.

⁶⁷ A rabbi ekkor 69 éves volt.

⁶⁸ ScatN 1(1894. jún.) 8. o.

⁶⁹ Weish 53. o.

⁷⁰ Kétigaz 12 o.

⁷¹ Rabbisága alatt is szerepelt a röpiratokon, hogy kerületi rabbi Tápiószelén. Budapesten azonban frekventált helyeken élt, így ottani szolgálatában sokkal nagyobb jelentőséget kapott, hogy mindenki számára elérhető volt. A röpiratokból és egy lakcímjegyzékben szereplő adatból az rekonstruálható, hogy először feltehetőleg a Király utcában, majd a Dob utcában, végül egy külvárosi részen, a Gyöngytyúk utcában lakott. A Dob u. és a Király utca a zsidónegyed szívében, a Dohány utcai zsinagóga közelében fekszenek, mely Magyarország legnagyobb zsinagógája. A Budapesti Lakcímjegyzék szerint már 1900-ban megvolt lakóhelye a Király u. 9. szám alatt. Tehát tápiószelei rabbiságáról való lemondása előtt már volt bejelentett lakóhelye Budapesten. (Budapesti Lakcímjegyzék az 1900-as évről - <http://bfl.archivportal.hu/cgi-bin/lakas/lakas.pl> (letöltve: 2013. február 9.); Marton)

Újszövetségeket osztott, konferenciákon vett részt, utazott Európában.⁷² Kapcsolatot tartott fenn kora sok híres zsidókeresztény vezetőjével⁷³ és az itthoni missziókkal is.

De mindvégig megmaradt egy sajátos szellemi státuszban azzal, hogy megtartotta zsidóságát, és nem lépett be semmilyen felekezetbe. Idővel a Messiás bátor megvallása és röpiratai miatt széles körben ismertté vált a neve a keresztény világban. «...különböző egyházak és missziós társaságok versengtek a közreműködéséért.⁷⁴ Maga a katolikus egyház is hallott róla, és elismerte jelentőségét. Egy pápai küldöttség csábító ajánlatokkal érkezett Tápiószelére, ha Lichtenstein rabbi kész lenne Róma szolgálatába lépni. Mindezekkel szemben azonban csak egy válasza volt: 'Én szeretem Jézus Krisztust, és hiszek az Újszövetségben, de nem hagyom magam rábeszélni, hogy átlépjek egy másik egyházba. Jeruzsálem elpusztítása után, Jeremiás próféta is inkább ott maradt megvetett testvéreivel a szent város romjai között, hogy velük együtt gyászoljon. Közben Nebukadneccár nagyvonalú ajánlatot tett neki. Így én is, mint őrálló az én testvéreim körében akarok maradni, és arra szeretném serkenteni őket, hogy ismerjék fel Jézusban Izráel valódi dicsőségét.'»⁷⁵

⁷² Lényeges kérdés, hogy Budapestre költözése után milyen módon szolgált a rabbi környezete felé. Ekkor ugyanis már nem foglalták le a tápiószeléri hitközséggel kapcsolatos feladatok. Csak néhány mozaikból lehet rekonstruálni a missziós munkáját. Pestre költözéskor már 67 éves, és az idő múlásával szolgálatát egyre hosszabb időre szakították meg betegségei. Néhány fennmaradt momentum: (1894) Sok levelet kap a kontinens minden részéről, de különösen egy galáciai zsidó érdeklődik, aki kér Újszövetséget és röpiratokat. Ezzel egy időben a rabbiképző hallgatói látogatják. Sokan elmaradnak, amikor tudomást szereztek róla a rabbiképzőben, de néhányan továbbra is kitartanak a rabbi mellett. Egyikük nyíltan kiáll mellette azt hangoztatva, hogy ha a katedrán álló professzorok mítosznak tartják a teremtés történetét, akkor jobb egy rabbinak hinni, aki tartja magát a Bibliához, és az ószövetség betöltését az újban látja. (1896) Baron látogatásakor elmondja, hogy néhány rabbi és tanító írt neki, hogy egyetértenek bizonyosságával és írásaival, de a zsidóktól való félelem miatt nem vállalják fel meggyőződésüket. Egy Talmud tanító, akinek kapcsolata volt a rabbi-val, elvesztette az állását, mert egy tanításában az Újszövetségre hivatkozott. (1900) Egy gyógyfürdőben tölt két hónapot a Kárpátokban, ahol sok zsidó is kezelte magát. Rengeteg Újszövetséget és röpiratot oszt szét köztük. A gyógykezelés alatt sokaknak beszél a Messiásról, ezt eleinte elutasítóan, később inkább érdeklődve fogadják. (Tevékenysége e mozaikjairól a *The Scattered Nation* szól.)

A *Kérelem a zsidó olvasókhöz* c. írásának magyar nyelvű változatában a skót misszió heti összejöveteleire invitál minden érdeklődő olvasót. Andrew Moody (a skót misszió budapesti munkatársa) feljegyzéseiben fennmaradt, hogy az összejöveteleiken gyakran jelen volt és találó megjegyzéseket fűzött hozzá. De sohasem tanított, és az összejöveteleken úgy jelent meg, hogy azt nem hirdették meg előre. Amit Hamburgban és Londonban felvállalt, azt Budapesten nem tette meg. Ez inkább annak tudható be, hogy tartózkodott attól, hogy a keresztény missziókkal nyilvánosan együttműködjön. Zsidómissziós szervezetek, mint a skót vagy a norvég misszió munkálkodtak az országban, de zsidókeresztény szervezet, vagy gyülekezet egyáltalán nem volt. Ha félt volna az itthoni missziós munkától, aligha jelenteti meg írásait németül és magyarul, és nem valószínű, hogy Magyarországon marad.

⁷³ Többek között Delitzsch és Adolf Saphir is nagyon érdeklődött tevékenysége iránt, ők azonban fellépése után nem sokkal meghaltak. (Mighty I 304-308 o.) Arnold Frankhoz élete végéig barátság fűzte.

⁷⁴ Több helyről kapott megkereséseket. Arnold Frank, a hamburgi misszió vezetője ajánlott fel neki állást, ha megkeresztelkedik. Ezen kívül Zettler váci kanonok is többször kérte, hogy vállalja el a képek nélküli héber könyvtárának rendezését. (Draskóczy; Diós)

⁷⁵ Kétigaz 11. o.

A rabbi megkülönböztette a kereszténységen belül a névleges és az igazi keresztényeket. Utóbbiakat, azokat a hívőket, akik szívből szerették Megváltójukat, nagyra tartotta. Erről tanúskodik az is, hogy a tápiószelei hitközség evangélikus hitoktatót is alkalmazott a rabbi kérésére azért, hogy a gyerekek jobban megismerhessék az Újszövetséget.⁷⁶ A fennmaradt forrásokból arra lehet következtetni, hogy sok egyházzal, felekezettel került többé-kevésbé tartós kapcsolatba. Főként azonban a Magyarországon működő skót, és norvég misszió szolgálóival találkozott.

A körülméletkedés apostola

Kinyílik a világ - a Hebrew Christian Testimony to Israel

«Elvinni a zsidókhöz Krisztust, és a zsidókat Krisztushoz.»⁷⁷

Kerületi rabbiságának feladása nem lehetett könnyű döntés számára, hisz ez a rá nyomást gyakorló zsidóság egyfajta győzelmét jelentette. Azonban nem telt el sok idő, és egészen új távlatokat nyitott meg előtte a Mindenható.

1893 novemberében alakult meg Londonban a Hebrew Christian Testimony to Israel (HCTI) nevű missziós szervezet. Alapítói, David Baron és C.A. Schönberger a szervezet nevéhez híven azért hozták létre a társaságot, hogy zsidóként bizonyosságot tegyenek Jesuáról a zsidó népnek. Ahogy azt megfogalmazták: ugyanazt az evangéliumot hirdetik, de elsősorban Izraelnek, zsidóként. «A kegyelemből való kiválasztás szerinti maradékot» (vö. Róm 11,5) akarták elérni, Jézusnak, a zsidók Királyának bizonyosságát hordozni népe között. «*Maradék tér meg, Jákob maradéka, a hatalmas Istenhez*» (Jes 10,21) – szólt a hitvallásuk.⁷⁸

Az alapítók egyike, C.A. Schönberger voltaképpen Schönberger Károly András volt, egy magyar zsidókeresztény, aki tizennyolc éves korában ismerte fel Jesuában Izrael Messiását, amikor életében először olvasott fel az Újszövetségből. Schönberger európai nagyvárosokban hirdette a Messiást a zsidó népnek, és a szervezet megalapításakor már több évtizedes zsidómissziós múlttal, sok tapasztalattal rendelkezett. Hasonlóan David Baronhoz, aki sokat utazott a világban, és bizonyosságot tett testvéreinek a Messiásról.

A szervezet létrehozásának hírével Schönberger útra kelt és felkereste a kontinensen a zsidókereszténység akkori bástyáit. Hazajött Budapestre is, és találkozott a már ott élő Lichtenstein rabbival. Baron és Schönberger már évek óta ismerték a rabbit és kapcsolatot tartottak vele. A rabbi is járt náluk egy évvel korábban Londonban. A HCTI lapjának első számában (*The Scattered Nation*) Schönberger egy szeretetteljes baráti

⁷⁶ Diós 12. o.

⁷⁷ A szervezet jelmondataként fogalmazza meg ezt Schönberger a *The Scattered Nation*, 5. számában. (ScatN 5(1896. jan.) 114. o.)

⁷⁸ ScatN 1(1894. jún.) 3. o.

találkozási tudósít az öreg rabbival, amelyen sok mindent megbeszéltek az induló szolgálattal kapcsolatban.⁷⁹

E szervezetben és vezetőiben adta meg a rabbinak az Örökkévaló azokat a szolgálótársakat, akikkel később egy szellemben hirdethette a Messiást népének. Héber keresztény társai között szellemi otthonra lelt. A HCTI-vel több formában is együttműködött, és komoly anyagi segítséget is kapott tőlük.

A missziós társaság megalakulása után az alapítók hamar létrehoztak egy központot a londoni zsidónegyedben, ahol főként a szegény zsidókat tudták elérni az örömhírrrel. A központjukat kávéházi jellegű olvasóteremmel, nyílt Istentiszteletekkel, felolvasásokkal, összejövetelekkel mindenki számára megnyitották. Majd megjelentettek egy lapot, a *The Scattered Nation*, amiben szellemi látásaikról írtak, és tevékenységükről számoltak be. A londoni zsidóságnál azonban sokkal több testvérüket meg akarták szólítani, így gyakorlati tevékenységük mellett kezdettől fogva komoly iratmissziós tevékenységet végeztek. Ebben fontos szerepet kapott az írásaival már hírnevet szerzett Lichtenstein rabbi.

A *The Scattered Nation*ben megjelent 1895-ös évértékelő említi, hogy a szolgálat második évében már hetente 50-60 füzetet küldtek szét a világ minden tájára a rabbi írásaiból. Európán kívül is Amerikába, Afrikába és Indiába is.⁸⁰ A kis tápiószelei zsinagóga rabbijának üzenete így kezdett eljutni a világ nyíltszívű zsidó olvasóihoz.

A szervezet megalakulásától kezdve jelennek meg évről évre a rabbi írásai. Először németül, és angolul, majd később magyarul⁸¹, jiddisül, héberül, franciául és olaszul is.⁸² A *Zsidók tükre* és a *Kérelem a zsidó olvasókhöz* c. röpiratok lettek ennek a virágzó időszaknak a legelterjedtebb, legtöbb nyelvre lefordított gyümölcsei.

A HCTI nemcsak postai úton jutatta el röpiratait, hanem a szolgálat lényeges része volt, hogy az alapítók és munkatársaik körutazásokat tettek főként Európában és Oroszországban, de időnként a Közel-Keleten is. Ilyenkor egyrészt felkeresték a zsidókeresztény szolgálótársaikat, másrészt az utazások fő célja a bizonyágtétel volt. A több hetes körutak során vonatokban, hajókon, szállodákban, városok terein, zsidó kávéházakban, tehát mindenütt és minden alkalommal, bizonyágot tettek a Messiásról. A személyes beszélgetések vagy a társasági együttlétek után röpiratokat, Újszövetségeket osztottak az érdeklődőknek, hogy gondolják tovább a bizonyágtételben elhangzottakat. Így egyúttal megadták a szolgálat elérhetőségét azok számára, akik további írásokat akartak tőlük. Lichtenstein rabbi röpiratai gyakran

⁷⁹ ScatN 1(1894. jún.) 4. o.

⁸⁰ ScatN 5(1896. jan.) 108. o.

⁸¹ A rabbi feltehetőleg csak három röpiratot írt meg magyarul. De ez nem azt jelentette, hogy a Magyarországon élő zsidókat, hívőket nem akarta kezdettől fogva elérni. A XIX. század végén még sokan beszéltek németül Magyarországon, a zsidóság körében különösen. Az osztrákokkal létrehozott közös állam miatt fontos maradt a német nyelv, noha az 1848-as törvényekkel a magyar nyelv vált hivatalossá. Másrészt a német nyelvű írásaival a magyar zsidók mellett, a német, osztrák, svájci zsidókat is meg tudta szólítani, és sok művelt, több nyelven beszélő kelet- és nyugat-európai zsidót elért.

⁸² Lásd az 'Eine Bitte an das israelitische Volk' - Hebrew Christian Testimony to Israel, London, 1914 - hátoldalán lévő publikációs listát <<http://www.izrael-immanuel.net/?p=2237>>, és a *The Scattered Nation*, 29. szám (1902. jan.) 13. oldalán, és *The Scattered Nation*, 33. szám (1903. jan.) 215. oldalán lévő publikációs listákat. (Lásd még: Quiñónez)

kerültek ilyenkor a tanúságot meghallgató zsidókhoz. Sokszor előfordult az is, hogy ha egy állomáson csak rövidebb ideig várakoztak, leszálltak a vonatból, és a pályaudvaron lévő zsidók között osztottak szét tucatnyi röpiratot, Újszövetséget. Az évtizedek alatt nagyon sok olyan városba eljutott így az örömhír és a zsidó tanúságtétel, ahol jelentősebb zsidó közösség volt.

Ilyen körutakon előfordult az is, hogy Lichtenstein rabbi együtt utazott David Baronnal. 1894-ben, és 1896-ben is több európai városban tettek együtt bizonyoságot a Messiásról. Erről Baron részletesen beszámolt a *The Scattered Nation* lapjain szokásos útinaplójában.⁸³ A rabbi templomokba invitált zsidók és keresztények előtt tanított több európai nagyvárosban. Rengeteg személyes bizonyoságot tett az utazás alatt zsidók előtt, és sok röpiratot, Újszövetséget osztott szét. Végezte a «földeken is a magvetést» a körülmetéltek apostolaként.

Az 1896-os utazás alkalmával a rabbi végig gyengélkedett. Ekkor 71 éves volt. Egészségi állapota már nem tette lehetővé, hogy később is vállaljon missziós körutakat.⁸⁴ Vágyott arra, hogy ennél sokkal többet tegyen a népéért, gyakran mondta David Baronnak:

«Ó, bárcsak lenne egy zsidókeresztény egyház, milyen boldogan csatlakoznék! Ha húsz évvel fiatalabb lennék, én próbálnék meg létrehozni egyet.»⁸⁵

Ez már nem adatott meg számára.

Kérelem a zsidó olvasókhöz és a Zsidók tükre

A rabbi egész munkásságát az a tudat hatotta át, hogy bizonyoságot kell tennie népének. Mindegyik írását ennek a célnak rendelte alá.⁸⁶ Az írások előszavában gyakran kérte olvasóját, hogy előítéleteit félretéve olvassa el elejétől végéig a röpiratot. Tisztában volt azzal, hogy az a zsidó, aki kezébe veszi írását, talán életében akkor hall először és utoljára a Messiásról. Ennek megfelelően építette fel érvelését. E két füzetben ez különösen igaz.

Ezekben az ó és újszövetségi verseket egymás mellé helyezve szenvedélyesen érvel Jesua messiási mivolta mellett. Nem hallgat el olyan kényes kérdéseket sem, hogy mit kezdjen a Messiását Jézusban kereső zsidó az antiszemitizmussal, és a keresztények évszázados üldözésével.⁸⁷ Őszintén hoz elő és válaszol meg, olyan kérdéseket, amik a zsidómissziót már akkoriban is nehézzé tették.⁸⁸

⁸³ ScatN 2(1894. okt.) 34-40 o. és a ScatN 8(1896. okt.) 203-215 o.

⁸⁴ Baron többször említi jegyzeteiben, hogy a rabbi nagyon gyenge. Időnként kéri is olvasóitól, hogy könyörögjenek érte. 1897-es utazásáról beszámolva megjegyzi, hogy már nem tudnának együtt utazni egy missziós körúton a rabbi megromlott egészsége miatt (ScatN 9(1897. okt.), 13(1898. jan.), 23(1900. júl.) stb.)

⁸⁵ Quiñónez

⁸⁶ Talán a legelső írásában még nem érezhető ez annyira. Ebben a korszakban született átfogó Újszövetség magyarázat is zsidókeresztények tollából, és sokféle témában jelentettek meg könyveket zsidókeresztényektől. De a rabbi munkásságában a zsidók elérése, meggyőzése volt mindvégig a legfőbb cél.

⁸⁷ «Ti azonban, igaz, reá tudtok mutatni mind az átokra és nem áldásra, azokra az iszonyu borzalmakra, melyet a keresztényiség nevében századokon át elkövettek, az erőszakosságokra, kínzásokra, a vérre és a máglyákra, melyekről az egyháztörténelem lapjai tanuskodnak,

Végig akarja vezetni az olvasóját az úton, amit töprengve, gyötrődve, de végül szilárd meggyőződést szerezve ő is bejárt. A személyes hangvétel, a kiközösítés, a megaláztatás leírása csak hitelesebbé teszi e vallomásokat. Egyes bibliai versek idézése pedig egészen különösen hangzik a rabbi tollából, abból a szerepkörből, amit felvállalt.⁸⁹

Az 1886-os év első három füzetéhez képest ezek sokkal letisztultabb írások. Céltudatosan szól bennük, és minden bizonnyal e füzetek tökéletesen alkalmasak voltak arra a korszakban, hogy az elvetett Messiás problémáját újra a zsidók elé tárják. A legjobban e két írás terjedt el a világon, hisz ezek is jelentek meg a legtöbb fordításban.

A mai olvasó számára talán a legérdekesebb, hogy a zsidókhoz intézett szavai nem pusztán az egyéni megmenekülés útjáról szólnak. Minden, amit közölni akar olvasójával, annak a fényében hangzik el, hogy Izrael népe a Messiás felismerésével fogja betölteni rendeltetését. Ezzel nem pusztán egyéni megtérésre hív, hanem a választott nép elhívásának betöltésére is. Ebből lehet igazán megérteni azt, hogy miért maradt meg a rabbi az egyházakon kívül, sajátos szellemi státuszában.

De szóljon ő ezekből a füzetekből:

«Jézus a hajnalcsillag kísér, vár reád, ó Izrael! Sok évszázados vándorlásod homályát ő világosíthatja meg, történeted visszas hangjait ő változtathatja összhanggá. Ha megismered őt a 'minden emberek fiainak legszebbikét', akkor elérkezik a te megváltásod, megújulásod, hazatérésed. S akkor igaz lesz, hogy „az Örökkévaló megváltottai megtérnek és nagy énekléssel Sionba mennek és örökkévaló

emlékezetbe idézhetitek népbolondítók gonosz izgatását és gyűlöletes hajszeját. De vajjon a zsidóság multjában és jelenében egészen híján van-e az ilyen mocsoknak, nincs-e itt is siratni és gyászolni való? Vajjon mindig így beszéltek-e őseink, mint Ábrahám atyánk: »Kérlek, ne legyen civódás köztem és közted, vagy az én pásztoraim és a te pásztoraid között, mert atyafiak vagyunk.« Vajjon nálunk is nem kérlelhetetlenül harcoltak-e egymás ellen, törzs törzs ellen, testvér testvér ellen? Nincs-e sorainkban is sok zsidó, aki haszonleső és irigy, rokonainak becsületében gázol és a kenyeret azok szája előtt elkapni igyekezik? Erre azt mondhatjátok, hogy ezek névleges de nem tényleges zsidók, de én viszont az Újszövetség és annak tiszta tanai alapján kijelenthetem, hogy keresztyének, kikben nincsen szeretet mindenki iránt, kiknek szive nem dobog testvériesen minden felebarátért faji és osztálykülönbség nélkül, akik gonosztetteket művelnek, rágalmaznak és bosszút állnak, az ilyenek hasonlóak a névleges zsidókhoz, ezek névleges keresztyének, kik távol vannak Krisztus Igéjétől és szellemétől. Ezek az éjszaka árnyai, kiknek menekülniök kell a napfény előtt. Ne sötétséget nézzétek, hanem a világosságot.» (KérelZs 16. o.)

⁸⁸ «Panaszolókat: miként a tapasztalás mutatja, a Krisztushoz tért zsidók utódai népektől már nagyrészt elidegenedtek, fajuk számára elvesznek, mert elfeledik a sziklát, melyből vágtak s a forrást, melyből fakadtak; ósatyjokra Ábrahámra s ósanyjokra Sárára többé nem tekintenek. Azonban ennek, valamint a körülmények épp úgy magatok is okai vagytok. Nemde Krisztus Izraelben és Izraelért jelent meg, s mint ő maga, úgy apostolai s első tanítványai is mindnyájan zsidók voltak – mégis közületek a legtöbben mire becsülitek Krisztust és evangéliumát? Mily szemmel nézitek népeteket azon tagjait, kik az ószövetség mellett az újszövetségben is hisznek? Felemlítsem itt azt a csunya kifejezést, mellyel a Krisztusnak hódoló zsidókat máig is megbélyegzik? Míg Izrael ily mereven elzárkózik s nem akarja tűrni, hogy Izrael fiai Jézust is vallják, addig a zsidók és a zsidókeresztyének közt az idegenkedés meg nem szűnik. *Zsidókeresztyének! E fogalomhoz hozzá kell szoknotok.*» (ZsidókT 8. o.)

⁸⁹ «Sem apró gonosz csinyek, sem titkos és nyílt ellenségeim elszánt támadásai meg nem félemitenek, még csak zavarba sem ejtenek. „*Sion kedvéért nem hallgatok és Jeruzsálem kedvéért nem nyugszom, míg eljő igazsága mint a fényesség és üdvössége felgyulladjon mint a fáklya...*” (Ezs. LXII. 1-2)» (KérelZs 10-11 o.)

öröm léssen az ő fejeiken, öröm és vigasság veszi őket körül és eltávozik tőlük a keserűség és nyögés” (Jesai XXXV, 10).»⁹⁰

«Izrael, Isten kiválasztott népe, a szent nép, melyet az Örökkévaló arra rendelt, hogy a világot Isten ismeretére tanítsa, hogy a népek élén álljon mint lelkes bizonyágtevője annak az isteni világosság, igazság és üdvösségnek, melyet Mózes és a próféták hirdettek, Krisztus a földre hozott és az új szövetség biztosított!»⁹¹

«És ha végre Izrael elismeri Krisztust mint Megváltóját és Messiását, ha a zsidók végre leborulnak a keresztre szegzett zsidókirály előtt, megszűnik akkor Izrael önálló nemzet lenni? Felolvadunk-e azután a keresztyénségben? Távolról sem!

Izrael akkor betölti az Isten által kijelölt rendeltetését. A népek élére áll, mint Isten elsősülött népe, mint az üdvösség nemzete, melyből az egész emberiség Megváltója támadt; mint a nemzet, mely egyedül alapított isteni királyságot és ezt Jézusban, Izrael igaz királyában, teljesen megvalósította. Akkor beteljesül a proféták jövendölése: „Ezt mondja a Seregek Ura: Azon időben minden nyelven való népek közül tiz ember megragadja egy zsidó köntösének prémjét, mondván: Elmegyünk veletek, mert hallottuk, hogy Isten veletek van!” (Zach. VIII. 23.) És ama másik is: „Az utolsó időkben a hegy, melyen az Ur háza van, minden hegynek felette lesz és minden halmoknál magasabb: minden pogányok oda gyülekeznek. Sok népek buzditják egymást, mondván: Jertek el, menjünk föl az Ur hegyére, Jákob Istenének házába, hogy megtanítson minket az ő utjaira és járjunk az ő ösvényein. Mert Sionból jó a törvény és az Urnak beszéde Jeruzsálemből. Jákobnak háza, nos, járjunk az Ur világosságában.” (Ezs. II. 2.3.5)»⁹²

«Alattad kezdődött istenországa, körödben készült tovább, nélküled be sem fejeződik, Izrael! Ha égi testvéredet, József fiát, Jézust megtalálod, ha nyakadba borul s veled magát megismerteti, akkor nemcsak a te történetednek, hanem Isten országának is új korszaka virrad a földre.»⁹³

Találkozási pontok a zsidóságban és a keresztyénségben

1895. június 6-8-ig az Institutum Judaicum Delitzschianum egy zsidómissziós konferenciát tartott Lipcsében, ahová a misszió legismertebb képviselőit hívták meg.⁹⁴ Ezen Lichtenstein rabbi is tanított a zsidóság és a keresztyénség közös jegyeiről. Amit a

⁹⁰ ZsidókT 24-25 o.

⁹¹ KérelZs 6. o.

⁹² KérelZs 19-20 o.

⁹³ ZsidókT 25. o.

⁹⁴ Hansen2 177-178 o. A tanítás rövidített változata megjelent angolul *How to Approach to Jews* címmel a *The Scattered Nation*ben (8(1896 okt.) 193-195 o.). Nem sokkal később kiadták röpirat formában is. A *The Scattered Nation* 9. száma (1897 jan.) végén a publikációs listán már szerepel az angol nyelvű változata, németül, majd franciául valószínűleg később jelent meg.

Zsidóság és keresztyénség című könyvében⁹⁵ elkezdett, azt itt folytatta. Előadása később megjelent röpirat formájában *Találkozási pontok a zsidóságban és a keresztyénségben* címmel. Sok ponton nem a kibékíthetetlen ellentéteket látta, hanem a közös szellemi alapot, és a Messiás megjelenését, tiszteletét a rabbinikus judaizmus tradícióiban is:

«Azonban mi foglalkoztathatta jobban atyáinkat, mint a sekina. 'Ha ketten együtt ülnek, és foglalkoznak a Tóra igéivel, akkor Isten dicsősége honol köztük...' (Atyák mondásai 3,3) 'A beteg ember feje felett trónol a sekina' (Rási Gen 47,31) 'A nemzetek közti keserves vándorlás idején az ellenséges népek és országok között a sekina mindig védelmezve, vigasztalást adva kísérte Izraelt, vigasztalója és védelmezője volt, és vele is marad a megváltásig.' (Megilla 29,1)

És amikor Izrael éjjelente az első őrjáratnál keserűen panaszodik pusztulása felett, és mélységes megaláztatása felett, a Szentély, és Jeruzsálem romjai felett, a sekina ad választ: 'Fejemre sorjálták a gyalázatot, megfosztották fejemtől a nagyságot, dicsőséget, hatalmat; a győzelem erejével, dicsőségemmel nem törődik senki, ezért híján vannak lelkem békességének.'

És ki más lenne ez a sekina, mint Krisztus maga? A közbenjáró, Isten közelsége, megtestesülése a földön, a szent hajlék, a szövetség sátora, amelyben Isten dicsőségében trónol. „*Ott hagyta silói hajlékát, és a sátorát az emberekbe helyezte*” (vö. Zsolt 78,60). Emiatt sosem találunk olyat, hogy Isten úgy szólt Krisztushoz, mint Mózeshez, és a prófétákhoz, mert Isten Benne volt, és általa szólt: „*Nem hiszed-é, hogy én az Atyában vagyok, és az Atya én bennem van?* (Jn. 14,9)»⁹⁶

Egy titok a Talmudból

Kerületi rabbiságáról való lemondása után volt még néhány nagyon áldott, aktív éve a rabbinak. Ebben az időszakban (kb. 1892-től 1896-ig) születtek meg érettebb röpiratai, és valószínűleg ezután már nem írt hosszabb lélegzetvételű írásokat⁹⁷, csak cikkeket. A kiadványokon sokszor nem szerepelnek dátumok, így nehéz megállapítani a kiadás pontos idejét.

Az *Egy titok a Talmudban* c. röpirata nem a legutolsó írása⁹⁸, de talán ebben szól a legnagyobb bölcsességgel. Nagy kortársa, Joseph Rabinovitz már a Messiás megismerése előtt is publikált írásokat, és ezzel hírnévre tett szert. Lichtenstein rabbi esetében azonban nem tudunk semmilyen korábbi publikációról. Mégis ezekre az évekre Isten nagyon megáldotta, megerősítette elhívásában. Annyira egyetemes, időtálló tanítást ad, hogy ennek az írásának a második fele ma is elhangozhatna.

⁹⁵ Ez a rabbi negyedik írása, az összes műve közül a leghosszabb. A könyv második felében pontokba szedve hasonlítja össze a judaizmus és a keresztyénség tanítását. Az utókor számára talán ezek a látásai a legértékesebbek, érdekesebbek.

⁹⁶ BegegnP 8-9 o.

⁹⁷ Ezek a késői, későbbi írások: Kérelem a zsidó olvasókhoz, Zsidók tükre, Találkozási pontok a zsidóságban és a keresztyénségben, Egy titok a Talmudban. Valószínűleg hetven, hetvenegy évesen (1895/96 körül) írta meg a rabbi az utolsó röpiratát.

⁹⁸ David Baron írja a *The Scattered Nation*ben, hogy amikor 1895 májusában missziós körúton volt, akkor már osztották ezt az újonnan megjelent röpiratot (ScatN 4(1895. okt.) 82. o.)

«Legdrágább barátok, kedves testvérek! Komoly, mozgalmas időben élünk... amikor veszélyek nélkül senki sem tud eltűnni, elszigetelődni. Csak a zsidónak kellene úgy, mint korábban kitartania az elkülönülés mellett egészséges, gyakorlatias felfogása, és a múlt szomorú tapasztalatai ellenére...? Egyedül neki kell az egymáshoz közeledés, és az egymással való eszmecsere korában vaknak maradnia az idők jelei ellenére...? Miután a Biblia Ó- és Újszövetsége Izrael közreműködése nélkül fokozatosan a világ emberiségének könyvévé vált, ennek Izraelben kell folytatódnia. Izrael értelmét csak afelé fordítsa, ami a keresztyénségtől elválasztja és nem utolsó sorban vegye fontolóra, hogy az evangélium, ami az ő érett gyümölcse, történelmének földjén jött létre...

...de eljön a nap, amikor a hályog le fog hullani a szemeikről, amikor felismerik testvérüket, Józsefet, aki Úr egész Egyiptom felett, és meghódolnak előtte. Akkor Izrael nem lesz többé hasonló a törékeny cseréphez, a fűhöz, ami elszárad, a virághoz, ami elhervad... ...akkor átéli az újjászületést és a megújulást, szövetségre lép, és Krisztus népeinek élére áll, a papok nemzete apostoli nép lesz, az üdvösség elhívott követe, az ékesen szóló meghatalmazott, az evangélium megingathatatlan tanúja: *„És lészen Jákób maradéka a sok nép közepette olyan mint a harmat az Örökkévalótól, mint a zápor a fűre, mely nem reménykedik emberben s nem várakozik ember fiaira”* (Mik 5,6).

Mivel megtalálta Istenben üdvösségét, és Isten üdvét Jézus Krisztus arcában, Izrael nem szűnik meg többé Isten népének lenni, a régi törzse megújul Jesse (Isai) gyökerében, ágai a napok végéig zöldellnek és virágoznak, mint Áron vesszeje, és gyümölcsöt hoznak. *„A jövőben meggyökerezik Jákob kivirul és virágzik Izrael, és megtelik a világ színe gyümölcscsel”* (Jes 27,6).

A rejtély, amely Izrael felett lebeg, megfejtésre talál, de másképp, mint Izrael gondolná, úgy ahogy az apostol leírja: *„Mert nem akarom, hogy ne tudjátok atyámfiak ezt a titkot, hogy magatokat el ne higyjétek, hogy a megkeményedés Izraelre nézve csak részben történt, a meddig a pogányok teljessége bemegy. És így az egész Izrael megtartatik, a mint meg van írva: Eljő Sionból a Szabadító, és elfordítja Jákóbtól a gonoszságokat.”* (Róm 11,25-26)

Mindaddig még érvényes a pogánykeresztyének számára, – ma inkább, mint valaha – amit Pál, a pogányok apostola írt egykor a római keresztyéneknek zsinórmértékül: *„Ha pedig a zsenge szent, akkor a tészta is; és ha a gyökér szent, az ágak is azok. Ha pedig némely ágak kitörttek, te pedig vadolajfa létedre beoltattál azok közé, és részese lettél az olajfa gyökerének és zsírjának; Ne kevélykedjél az ágak ellenében: ha pedig kevélykedel, nem te hordozod a gyökeret, hanem a gyökér téged.”* (Róm 11,16-18 Károli)

Ha Isten akarata szerint megszívlelték volna Pál Izraellel kapcsolatos szavait, máshogy állna ma a keresztyénség és a zsidóság! Betemették az evangéliumot, és az árkot köztük és Izrael között szándékosan olyan szélessé, és mélyé tették, amennyire csak lehetséges, a zsidók és a keresztyének szerencsétlenségére. A Talmud itt és a Talmud ott. Mindkét részről kevés dolog vethető egymás szemére. A hamis keresztyénségnek engednie kell, ha Izrael Krisztushoz tér és Krisztus Izraelhez. Hasonlóan ahhoz, ahogy a zsidó Talmuddal lesz, amely az erkölcs és a

szokások tanításának annyi sok szép gyöngyszemét tartalmazza, de hitelveiben és a megigazulás útjában ellentmond az evangéliumnak. Mi legyen akkor a régi, tiszteletreméltó Talmuddal?! Végül szeretném bizalmasan közölni nektek a titkot a Talmudból, mely a Szanhedrin 38,1 traktátusban áll:

„Chijas rabbi fiai, Júda és Hiskia csendben ültek egy lakomán, a rabbi oldalán anélkül, hogy csak egy szót is szóltak volna. Ezért meghagyta a rabbi, hogy egy kehely erős bort adjanak a fiatal tanítványoknak, hogy megoldódjon a nyelvük. Amikor ők szólni kezdtek, ezekkel a szavakkal vezették fel a beszédüket: 'Dávid Fia, a Messiás nem jön el inkább addig, amíg mindkét tanítóház vezetőikkel Babilóniában és Izrael földjén el nem enyészik, és tekintélyük el nem veszik, ahogy a Jesája 8,14 világosan szól erről: „És lesz szentéllé és megütközés kövévé és megbotlás sziklájává Izrael két házának...”' Akkor a rabbi felháborodottan kiáltott oda: Gyermeketek! Szavaitokkal töviseket vetettetek szemeimbe. Egyedül csak apjuk szólt erre, csillapítva őt: Rabbi, ne vegye ezt a példázatot rossz néven a fiaimtól. A bornak (jájin) ugyanúgy hetven a számértéke, mint a titoknak (szod), és ez tudvalevő, hogy annyit jelent: a bor bemegy, és kijön a titok.”

...az öregségtől meggyengült szemeim és a majdnem megbénult kezem kényszerít, hogy csak az elkerülhetetlen írásbeli munkákra szorítkozzam...

Szellemben közösséget vállalok mindazokkal, akik jót akarnak nekem és az igazság szavára van fülük, és szívük. Isten áldása legyen mindenkin Izraelben, aki szereti Isten beszédét! Áldalak benneteket az Úr nevében!»⁹⁹

A bemerítkezés problémája

Életútjának befejezése előtt meg kell még említeni a rabbi felfogását a bemerítkezéssel kapcsolatban. Sokáig ellenállt annak, hogy alámerítkezzen, amiért zsidókeresztény, és keresztyén testvérei is elmarasztalták, bírálták. Azért volt nehéz a bemerítkezés mellett döntenie, mert azt jelentette volna, hogy elhagyja a zsidóságot, és más vallásba tért át. A rabbinikus judaizmus felfogása szerint a bemerítkező (megkeresztelkedő) zsidó automatikusan kiválik népéből, megtagadja hitét. Amikor a Messiás nyilvános megvallása után megjelent a rabbinátus előtt, látták, hogy nem tudják meggyőzni arról, hogy visszavonja nézeteit. Ezért értelemszerűen «arra hívták fel, hogy adja fel hivatalát, mint rabbi, és kereszteltesse meg magát. Ő azonban azt válaszolta, hogy ez nincs szándékában. Az Újszövetségben rátalált az igazi zsidóságra, és továbbra is a zsidókkal közösségben akar maradni, és a zsinagógában az újszövetségi tanokat kívánja hirdetni.»¹⁰⁰

Hogyan merítkezzen be az, akinek a Mindenhatótól kapott elhívása, hogy zsidóként a zsinagógában hirdesse az újszövetségi tanokat? Ebben a korszakban nemcsak a rabbi került szembe ezzel a kérdéssel. Jechiel Zvi Herschensohn-Lichtenstein, aki ugyancsak jelentős személyisége a korabeli zsidókereszténységnek, 1855-ben saját magát merítette be egy folyó vizébe. Azért választotta ezt a megoldást, hogy a keresztény egyházakon

⁹⁹ GeheimT 36-41 o.

¹⁰⁰ Kétigaz 11. o.

kívül maradhasson, és abban bízott, hogy így megmaradhat a zsinagógán belül, és zsidó hívők közösségét a zsidóságban hozhatja létre. Ez azonban nem sikerült, mert hamarosan kiközösítették, és a városát is el kellett hagynia.¹⁰¹

A zsidókereszténység másik emblematikus alakja, Rabbinovitz is egyedi utat választott a bemelegítésre. Egy metodista pásztor merítette be Berlinben 1885-ben a saját magának héberül megírt hitvallás szerint egy evangélikus templomban. Így Krisztus egyetemes egyházához csatlakozott, nem egy felekezethez, és nem szakadt el zsidóságától.¹⁰² Rabbinovitz, Arnold Frank¹⁰³, és a Budapesten szolgáló skót misszionáriusok is lelkiismeretesen felhívták a rabbit, hogy tegye meg e lépést.¹⁰⁴ Lichtenstein rabbi e dologban sokáig hajthatatlan volt, mert úgy látta, hogy zsidó testvérei számára tett bizonyosága nagyobb súlyú, ha nem merítkezik be. De élete vége felé aztán elszánta magát. Minden bizonnyal a tanachi (ószövetségi) gyökerekben akarta átélni az újjászületést¹⁰⁵, ezért merítkezett alá egy mikvébe. Egy forrás szerint Arnold Frankot kérte meg, hogy merítse be, más feljegyzés szerint saját magát merítette alá.¹⁰⁶

Utolsó évei

1896-ban fogalmazta meg könyvében Herzl az új zsidó állam eszméjét. A rabbinak is volt egy érdekes tanítása Leydenben 1896-ban, utolsó európai körútján¹⁰⁷, amit talán

¹⁰¹ JewishE 82-83 o.

¹⁰² Berlinben egy amerikai pásztor merítette be. Ez azért fontos, hogy ne Kisinyovban, és ne orosz pásztor merítse be, hogy ne legyenek rá érvényesek az orosz törvények, amelyek szerint a bemelegítés (keresztelkedés) napjával elveszette volna zsidó identitását. Egy metodista pásztor egy evangélikus templomban merítette alá, ahol egy a héber nyelvű hitvallást mondott el. Ezzel fejezte ki cselekedete egyetemeségét, hogy nem egy felekezethez csatlakozik. (Hansen3 189-190 o.)

¹⁰³ Magyar származású ismert zsidókeresztény, a rabbi barátja, a hamburgi zsidómisszió vezetője. A hamburgi Jeruzsálem templom lelkésze, és a Jeruzsálem kórház igazgatója.

¹⁰⁴ Hansen3, Kétigaz 13-14 o.

¹⁰⁵ Messiási zsidó látások a bemelegítésről: Moishe Rosen: *A mikve és a bemelegítés*

<<http://www.izrael-immanuel.net/?p=1901>>; Arnold Fruchtenbaum: *A bemelegítés szertartása* <http://www.bibliatanitasok.hu/bibliatanitasok.hu/Bibliaskola/Entries/2012/11/6_A_bemeritkezés_szertartasa.html>; Rachel Netanel: *Izrael teljes történelme egy asszony háza előtt* <<http://www.izrael-immanuel.net/?p=454>>

¹⁰⁶ Kétigaz; Draskóczy; Quiñónez. Fennmaradt arról is egy feljegyzés, hogy a rabbi már egészen korán, közvetlenül megtérése után bemelegített egy péntek délután, a szombat beköszöntése előtt. De ezt nem nyilvánosan tehette. (P. R. Sessing: Rabbi Isaac (Ignatius) Lichtenstein c. írásában említi ezt, ami a *Norwegian Mission News for Israel*ben jelent meg 1909-ben vagy 1910-ben – Everlasting 13.o.) Ha ez valóban így történt, akkor pusztán a «nyilvános» bemelegítésnek állt ellen.

¹⁰⁷ «Egyszer egy egyszerű görög talált egy holttestet az út szélén. Megnézte, és összezavarodott. Miért nem tud felegyenesedni és járni? Megvizsgálta a halottat, megtalálta a kezeit, a lábait, a fejét, és minden más testrésze megvolt hiánytalanul. Mégis, amikor felállította, visszaesett a földre. Amint ott állt és eltűnődött, egy másik, bölcsőbb ember ment arra, látta a zavarodottságát, és elmagyarázta neki a nyilvánvaló rejtélyt.

A kezek, a lábak, és a fej mind ott volt, és a test tökéletes, majdnem úgy nézett ki, él, de nem volt élet benne – *hiányzott a szellem.*

Így van ez Izraellel is. Kívülről minden jónak nézi ki; a test tökéletes. A zsidók nagy része okos, erős, vallásos, és erkölcsös; de mégis Izrael képtelen felegyenesedni nemzetként, és próbálja bárki

éppen az éledő cionizmus ihletett. A héber keresztények kezdettől fogva komoly figyelmet szenteltek a cionista mozgalomnak, így a HCTI is minden cionista konferenciáról beszámolt lapjában, méltatta Herzl tevékenységét, és proféciákat, magyarázatokat fűzött hozzá. A rabbi cionizmussal kapcsolatos látásáról nem tudunk, mert ebben az időben már nem vállalkozott hosszabb lélegzetvételi írásra.

A rengeteg támadás, rágalom, majd fiának fájdalmas elvesztése, az anyagi nehézségek, a sok régi barát elidegenülése, idős kora mind-mind hozzájárulhattak ahhoz, hogy élete utolsó bő tíz évében már nem írt röpiratokat.¹⁰⁸ Ez azonban nem befolyásolta írásai terjedését. Röpiratai közül valamennyit terjesztették németül, több írását angolul, és idővel egyre több nyelvre fordították üzeneteit.

1899-től a HCTI-nek már Magyarországon is volt állandó munkatársa¹⁰⁹, aki Pécsre tette székhelyét. Ezért az országon belüli missziós munka új lendületet kapott. Emellett a szervezet munkatársai, támogatói szaporodtak, és így az európai és Európán kívüli tanúságtevő körutazások is, ahol továbbra is rengeteg röpiratot, és Újszövetséget osztottak szét. David Baron írja, amikor 1901-es májusi bizonyoságtévő körútjukról beszámol, hogy két napos budapesti tartózkodásukat főként Lichtenstein rabbival töltötték. A rabbi meglehetősen erőtlén volt, de még mindig Isten eszköze a bizonyoságtételben a különböző nyelveken megjelent írásaival, amelyeket az egész világon terjesztenek. Baron szerint nem fér hozzá kétség, hogy annak ellenére, hogy a rabbi a kereszténység egy felekezetéhez sem csatlakozott és megőrzött ezzel egy sajátos pozíciót, többet tett a Krisztus-kérdés felvetésével a zsidóságban, mint amit sok misszionárius elvégzett.¹¹⁰

Később, 1903-ban, amikor Lichtenstein rabbi Londonban járt, Baron így összegzett: «Kinyomtattuk és terjesztettük értékes röpiratait sok ezer példányban különböző nyelveken a Föld majdnem minden részén a zsidók között, és tény, hogy a különböző országokban rengeteg olyan zsidónak felhívta figyelmét a nagyszerű Krisztus-kérdésre írásain keresztül, akik sohasem kerültek volna kapcsolatba misszionáriusokkal...»¹¹¹ A korszak egészét nézve a zsidósághoz eljutatott sok ezer írás valószínűleg elérte a több tízezer példányt. A HCTI kiadványai között elejétől fogva előkelő helyet kaptak a rabbi

feltámasztani, hamar kiderül, hogy egyensúlyát veszti, és újra a földre zuhan. Mi ennek az oka? Nincs élet; hiányzik a szellem.

De mialatt Izrael a porban fekszik, és szellemileg halott, az igaz Izrael, Izrael Feje, és Királya, aki egyszer meghalt, most él felmagasztaltan, egy Herceg, és Megváltó, és a Szelleme által még életre fog kelteni minket.

„Jertek, térjünk vissza az Úrhoz, mert ő szaggatott meg és ő gyógyít meg minket; megsebesített, de bekötöz minket! Megelevenít minket két nap múlva, a harmadik napon feltámaszt minket, hogy éljünk az ő színe előtt.”» (Hós. 6,1-2) (ScatN 8(1896. okt.) 207-208.o.)

¹⁰⁸ A *Két levél* német nyelvű, 1902-es második kiadása végén néhány gondolatot fűzött az íráshoz. Bocsánatot kért, hogy az egész világból hozzá érkező levelek sokaságát nem válaszolta meg. Hasonlókat ír, mint az *Egy titok a Talmudból* végén, hogy meggyengült szemével, és majdnem béna kezével képtelen minden egyes levélre válaszolni.

¹⁰⁹ Feinsilber Róbert például 1902-ben 6000 km-es körutat tett az akkori Magyarországon. Rengeteg várost érintve Újszövetségeket, és röpiratokat osztott. A következő évben ezt egy 8000 km-es út követte Oroszország (Kisinyov) érintésével.

¹¹⁰ ScatN 32(1902. okt.) 195. o.

¹¹¹ ScatN 35(1903. júl.) 346. o.

írásai, és még jóval halála után is megjelentették őket. Így lett ennek a korszaknak talán a legnagyobb zsidó bizonyágtevője népe körében.

Bár az évek múlásával teste egyre erőtlenebbé vált, szelleme végéig friss maradt. 78 évesen még elutazott Londonba, és beszélt a HCTI jubileumi összejövetelén:

Lichtenstein rabbi azzal kezdte, hogy

Isten saját képére teremtette az embert, és röviden utalt az értelem erejére, aminek segítségével az ember behatolt a természet titkaiba, és a természeti erőket akarata alá rendelte. Amivel ezt megtette, az a beszéd adománya volt. Ez tette képessé, hogy betöltse elhívását a földön, és hasonlónak váljon, mint Isten, mivel ez az adomány képessé tette, hogy közölje gondolatait, utasítson, vigasztaljon, és felemeljen. A beszéd ajándéka felbecsülhetetlen...

Majd megmutatta milyen gyakran élünk vissza a beszéd adományával nem testvéri módon, példaként idézett Káin és Ábel tradíciójából, és említette Ézsau és Jákob történetét az Írásból...¹¹²

Utolsó éveiben már ápolásra szorult, mégis valószínűleg ekkor írta meg - vagy diktálta le (?) - magyarul három röpiratát, amelyeket korábban már németül megfogalmazott. Lichtenstein rabbi 1908. okt. 6-án, a Szimchat Tóra napján¹¹³ (Tóra örömnepén, tisri 23-án) szólította magához az Örökkévaló¹¹⁴. Zsidó temetőben nyugszik szeretett népe között.

A rabbi elhívása, helye az üdvtörténetben

Lichtenstein rabbi, Rabbinovitz és Herzl¹¹⁵

A XIX. század végén a szétszórt zsidóság nagy része még Közép- és Kelet-Európában élt. Ha akkori életük központját képzeletben meg kellene határozni, akkor az nagyjából arra a területre esne, ahonnan Lichtenstein rabbi, Rabbinovitz, és Herzl elindultak.

Pontosan azokban az években, amikor Lichtenstein rabbi megtért, a hozzá térben is közel lévő Joseph Rabbinovitz egy nagyon hasonló utat járt be. Rabbinovitz az orosz pogromok pusztítása láttán kezdte el keresni a kiutat a zsidóság számára, és 1882-ben

¹¹² ScatN 35(1903. júl.) 363-364 o.

¹¹³ Everlasting 34. o.

¹¹⁴ A *Két levél* angol kiadásának előszavában David Baron 1909. okt. 6-át jegyzi fel a halála dátumaként. A hónap és a nap pontos, de az évre rosszul emlékezhetett. Baron ezt követő megjegyzése, hogy 85 évet élt, és a helytelen halálzási dátum aztán elterjedt, és sok helyen hivatkozzák. A rabbi megtalált halotti anyakönyvi kivonata, és sírja is ellentmond ennek. (A sírról Marton Zsolt készített fotót, ami a <http://www.messianicjudaism.me/yinon/2012/10/07/yahrzeit-of-rabbi-lichtenstein/> weboldalon megtalálható.)

¹¹⁵ 1936-ban Hugh J. Schonfieldnek egy fontos, összegző műve jelent meg a zsidókereszténység történetéről, amelyben az apostolok napjaitól egészen saját koráig dolgozza fel az eseményeket. Már ő is lát párhuzamot a zsidóság e három úttörője között. Meglátása szerint Rabbinovitz és Herzl az antiszemitizmus szélsőséges megnyilvánulásai miatt kezdtek el teljesen új utakat keresni. Lichtenstein rabbi megtérésében ugyancsak szerepet játszott az tisztaeszlári vérvád. (Schonfield 156-160 o.)

elutazott Jeruzsálembé, ahol az Olajfák hegyén eltűnődve kijelentést kapott, hogy Jészua Izrael várva várt Messiása. E kijelentéssel a szívében visszatért szülőföldjére és Kisinyovban hirdetni kezdte a zsidó Messiás örömhírét. Működése következményeképpen létrejött egy zsidókból álló gyülekezet, amely az *Újszövetség Izraelitái* nevet viselte. Lichtenstein rabbi és Rabbinovitz szolgálatában megdöbbenő az, hogy mennyire hasonló módon, Isten személyes érintésére kaptak elhívást, de legalább ennyire érdekes munkásságuk időbeli egybeesése.

Rabbinovitz 1882-ben járt Jeruzsálemben, a tisztaeszlári vérvád, aminek kapcsán Lichtenstein rabbi olvasni kezdte az *Újszövetséget*, ugyancsak 1882-ben volt. 1885 első napjaiban Rabbinovitz már az orosz hatóságok által elismert gyülekezetben hirdette a Messiást. 1885-ben valószínűleg már Lichtenstein rabbi is tanított Jészuról a tápiószelei zsinagógában, és 1886-ban vallotta meg nyilvánosan hitét három röpiratával. Az Örökkévaló úgy építette őket, hogy szinte fej-fej mellett haladtak.

Térben is közel éltek egymáshoz, hiszen Rabbinovitz az akkori Magyarországgal határos területeken működött.¹¹⁶ Ebből a közép-kelet-európai térségből terjed szét a zsidóság felé az új üzenet, mint egy korai magvetés. Lichtenstein rabbi elsősorban a nyugati zsidóság számára vált jellé, Rabbinovitz pedig a keleti zsidóság számára. David Baron, aki mindkettőjük működését jól ismerte, így fogalmazott: «Ami Joseph Rabbinovitz volt az oroszországi zsidóknak, az volt, vagy még több is, Lichtenstein rabbi a sokkal műveltebb osztrák, magyar, német (stb.) zsidók számára...»¹¹⁷ Noha mindketten tökéletesen tisztában voltak vele, hogy népük egésze éretlen a bizonyágtételükre, de a kapott világosságot szétárasztották. Érett gyümölcsöket kerestek, és akarták zsengeként az Örökkévaló elé vinni.

«... nem dolgom új rendszert felállítani - írja a rabbi már 1886-ban - új utat közvetíteni. „Nem vagyok próféta, sem prófétának fia, csak kereső, és érett, édes gyümölcsöt gyűjtök.” (vö. Ám 7,14) A céлом és törekvésem csak annyi, hogy a vékát a Sínai hegyen gyűjtött világosságról, a hit lángjáról levegyem azért, hogy bevilágítsa az emberiség jólétéhez... [az] utat.»¹¹⁸

Bár a két hitvalló nem szolgált együtt, és Rabbinovitz élesen bírálta Lichtenstein rabbit, mert nem merítkezett be, az üdvtörténeti jelentőségük mégis egymás mellé helyezi őket. Az Örökkévaló szuverén érintésére történő megtérésük, a zsidóságban maradásuk, és ottani tudatos missziós szolgálatuk, a kiemelkedő iratmissziós tevékenységük, a «messiási zsinagógáik», életük párhuzamai időben és térben mind-mind arra mutatnak, hogy Isten Szelleme ebben az időben kezdte kijelenteni a messiási Izrael létrejöttét. Annak tükrében, hogy hosszú évszázadokon át a Messiás Testének zsidó része nem vagy alig-alig mutatkozott meg, az ő fellépésük lényeges üdvtörténeti jel.

Majd 1896-ban megjelent az ugyancsak Magyarországon született és felnőtt Herzl műve, ami az új zsidó állam létrehozását hirdette. A meglátása talán nem is volt annyira új, hisz ezt már zsidókeresztények, keresztények, de zsidók is megfogalmazták korábban. De az egészen különleges adománya volt az Örökkévalónak, hogy a cionizmus eszméje

¹¹⁶ Kisinyov ma Moldova fővárosa. Akkoriban Besszarábia fővárosa volt, és az egész terület Oroszországhoz tartozott. Az Osztrák-Magyar Monarchia akkoriban Oroszországgal határos volt.

¹¹⁷ Quiñónez

¹¹⁸ LiebeB 37. o.

meg tudott erősödni, és az egész zsidósághoz eljutott. Isten tervét mondta ki Herzl, és ez akkor is igaz, ha a zsidóságból viszonylag kevesen indultak meg a Szentföld felé. Úgy tűnik, hogy az Örökkévaló nem akarta az új államról szóló kijelentését összekapcsolni a Messiás felismerésével és a messiási Izrael újjáalakulásának ígéretével. Ha ezek összekapcsolódnak, akkor valószínűleg még kevesebb zsidó tudta volna befogadni. De a prófétikus kijelentések elhangzottak a maguk idejében Lichtenstein rabbin és Rabbinovitzon, majd Herzlen keresztül.

A rabbi üdvtörténeti helye

Jesua mondta, hogy «a szél fúj, ahová akar», és ez különösen igaz a rabbira. Kevesen gondolták volna akkoriban, hogy Isten Szelleme egy rabbi életébe fúj, felforgatja, és megeleveníti. A Mindenható azonban sokkal többért mozdult, mint egy ember megtéréseért. A rabbi korának egyik legismertebb hitvallója lett népe körében, a «körülmetéltek apostola» világszerte. Ha csoda az, ahogy megragadta az Újszövetségen keresztül Jesua, akkor legalább akkora csoda, hogy bizonyossága így elterjedhetett a világon. Komoly feltűnést keltett az egyházakban, és zsenyéje lett a messiási mozgalomnak.

Lichtenstein rabbi azonban mégsem amiatt jelentős, hogy a később létrejövő messiási mozgalom példájából merített erőt. A rabbi munkássága a II. világháború előtti években lassan feledésbe merült. Emlékezetét, megtéréseinek különös útját többé-kevésbé megőrizte a történetírás, de a látásai nem maradtak fenn.

Egyszerűen talán azért, mert az Örökkévaló a messiási mozgalmat másképp építette fel. Általában véve el lehet mondani a messiási mozgalom kialakulásáról, hogy a bátyái nem az elődök által kitaposott útra léptek rá. Valamennyire hasonló ez ahhoz, ahogy Pál felnövekedett hitben. Pál akkor kapta meg az elhívását, amikor az apostolok már javában jártak a Messiástól kapott úton, és építették a Gyülekezetet. Ő mégsem tőlük tanult, hanem a Mindenható teljesen személyesen, kifejezetten neki szánt kijelentésekkel építette fel a szolgálatra. Hasonlóképpen jelentek meg egymástól függetlenül a messiási mozgalom képviselői, vezetői a világ több pontján. Egyéni vezetést kapva, személyes harcok után kezdtek el élni a Messiásban. Gyakoriak a visszaemlékezéseikben az ilyen megvallások: «...amikor felismertem Jézusban a Messiást, akkor azt hittem, hogy én vagyok az egyetlen zsidó a földön, aki ebben hisz. Biztos voltam benne, hogy ezt mindenki örültségnek tartja». Vagy ahogy a rabbi saját magára nézve megfogalmazta:

«Egyesek egyszerűen nevettek rajtam, miközben mások komolyan figyelmeztettek, a veszélyre, a vitákra és a kellemetlenségekre utaltak. Ez lenne ugyanis egy ilyen hihetetlen elmélet kikerülhetetlen hatása, amit egy érthetetlen rabbi ad elő.»¹¹⁹

A rabbi és kortársai elhívása nem arra szolgált, hogy Isten rájuk, tanításaikra építse a messiási mozgalmat. Életük inkább arra mutat, hogy a Mindenható Izrael egy-egy fiának kihívását ekkor kezdte el népében. Innentől fogva Isten szuverén munkájából

¹¹⁹ KétL 24. o.

megjelennek e «jelek», akik zsidók maradnak, és zsidóként értik meg, és hirdetik az evangéliumot. Ezek a kihívottak mi napjainkban sokasodtak meg és lettek világra kiterjedő mozgalommá. Ők az üdvtörténet jelei, akik egyrészt hirdetik Izrael teljes szellemi helyreállítását, másrészt Jesua visszajövetelét.

Az elhívás e két pillére már a rabbi életében is megmutatkozik. Aligha véletlen, hogy a röpirataiban egyik leggyakrabban előforduló mondat ez volt: *«Hozsánna! Áldott, aki az Úr nevében jó!»* Ezzel Jézus Mt 23, 39-ben kijelentett prófécijára mondott igent a XIX. század végén. Jézus szavai egyértelművé teszik, hogy mit jelent az, ha majd a zsidók ezt kiáltják. Ebből a szempontból különösen fontos, hogy a rabbi teljesen megmaradt zsidónak a Messiás felismerése után. Kiáltása elszigetelt volt, egy az akkori magányos hangok közül, de mára már kezd kórossá válni az egész világon.

Utószó

A rabbi leszármazóiról, későbbi életükről nem sokat tudunk. Csupán egyik unokája került egy budapesti testvérünk látóterébe, aki - méltón nagyapai örökségéhez - felismerte Jesuában a Messiást. Vohmann Péter, az Evangéliumi Kiadó felelős szerkesztője, a Keresztyén Testvér Gyülekezet egyik tagja egy beszélgetésben az alábbiakra emlékezett vissza:

„Székely Erzsébettel 1964 tavaszán találkoztam a svájci beatenbergi bibliaiskolában, ahol néhány órát töltöttem. Amikor a bibliaiskola akkori igazgatónőjének, a német nyelvterületen máig ismert és nagyra becsült Frau Wasserzugnak bemutatnak, azonnal azt mondta, hogy egy meglepetés fog érní. Ekkor hozzánk jött egy kb. 55 éves, magas, szimpatikus hölgy. Bemutatkozott, Székely Erzsébetnek mondta magát. Beszélgetni kezdtünk, s elmondta, hogy Lichtenstein rabbi unokája. (Ebben az időpontban ez a név nekem még nem sokat mondott.) Magyarországon a legvadabb politikai kurzus idején ügyésként dolgozott. Rákos lett, s amikor Magyarországon szinte senki nem kapott útlevelet Nyugatra (de Keletre se), ő kapott, hogy Angliába utazzon a betegsége gyógykezelésére. Itt egy zsidómissziós szervezet megtudta, hogy ő a híres (akkor még csak Angliában) Lichtenstein rabbi unokája. Székely Erzsébet befogadta a szívébe Jesuát. Hogy Angliából hogyan került a svájci bibliaiskolába, azt nem tudom, csak annyit, hogy a bibliaiskola híres volt a zsidók felé megnyilvánuló szeretetről, szolgálatról. A fent említett igazgatónő férje egy közismert, zsidó származású bibliatudós volt.

Később Székely Erzsébet hazajött Magyarországra, ahol kapcsolatot keresett velem, s így egyszer meglátogattam a Móricz Zsigmond körtér közelében lévő lakásán. A látogatásomkor ott volt Rajk László özvegye is. Székely Erzsébet két érdekes történetet mondott el nekem. Hazajövele után, miután kinyilvánította, hogy Krisztus-hívó lett, behívták a Párt központjába, ahol egy magas beosztású női káder barátságosan beszélgetett vele, s ezt mondta: Erzsébet, mi elvetjük a hitedet, de helyette semmit nem tudunk adni. Székely Erzsébet élvonalbeli párttag volt, de a Krisztus hitét nem adta fel. A másik történet, amit elmondott nekem, egy általa ismert igen magas beosztású elvtársról szólt, akinek a nevét nem mondhatta el. Az elvtárs a halálos ágyán feküdt, s

arra kérte a családot, hogy papot hívjanak. A család ezt mondta: de papa... A válasz ez volt: Kommunista-ként lehet élni, de meghalni nem.

Később kiment Nyugat-Németországba, és kapcsolatba lépett a már ott élő beteg, messiáshívó Ungár Aladárral. Úgy tudom, jól megértették egymást. Ezután eltűnt a szemem elől.”

Tartalom

Felismerés az Újszövetségből	2
A tusakodás évei	5
1886 - a Messiás nyilvános megvallása	
A Talmud a vádlottak padján	6
Az én bizonyosságom	7
Szeretet és megtérés	9
Messiási zsinagóga Tápiószelén	
Két levél vagy amit én tulajdonképpen akarok	11
Fogadtatás a zsidóságban, és a keresztény világban	13
A «körülmetékedés apostola»	
Kinyílik a világ - a Hebrew Christian Testimony to Israel	17
Kérelem a zsidó olvasóhoz és a Zsidók tükre	19
Találkozási pontok a zsidóságban és a kereszténységben	21
Egy titok a Talmudból	22
A bemelegítés problémája	24
Utolsó évei	25
A rabbi elhívása, helye az üdvtörténetben	
Lichtenstein rabbi, Rabbinovitz és Herzl	27
A rabbi üdvtörténeti helye	29
Utószó	30

Lichtenstein rabbi eddig megtalált különböző nyelvű röpiratainak listája:
/vastagon szedve az eredeti német, magyar nyelvű művek, alatta a fordításaik/

Der Talmud auf der Anklagebank durch einen begeisterten Verehrer des Judenthums Heft I.

Mein Zeugniß Heft II.

Die Liebe und die Bekehrung Heft III.

Judenthum und Christenthum

Judaism and Christianity (ENG)

Zwei Briefe oder was ich eigentlich will

Két levél vagy amit én tulajdonképpen akarok

Two Letters; or, What I Really Wish (ENG)

Eine Bitte an das israelitische Volk (*Eine Bitte an die geehrten Leser címmel is megjelent*)

Kérelem a zsidó olvasókhöz

An Appeal to the Jewish People (ENG)

מייץ בקשה (JIDDIS)

Judenspiegel

Zsidók tükre

The Jewish Mirror or the Scriptures Reflecting Christ (ENG)

Le Miroir Juif (FRA)

Uno specchio giudaico, o le scritture riguardanti il messia (ITA)

Ein Geheimniss aus dem Talmud

Begegnungspunkte zwischen Juden und Christen: Gesetz und Evangelium

The Points of Contact between Evangelical and Jewish Doctrine (ENG)

Points de Contact, Discours par le Rabbin L. (FRA)

Forrásirodalmak:

Lichtenstein rabbi hivatkozott írásai:

TalmudV - Lichtenstein Izsák: Talmud a vádlottak padján, a zsidóság egy lelkes tisztelőjétől - 2013. ápr. 15. <<http://www.izrael-immanuel.net/?p=1664>> (I. füzet, Budapest, Hornyánszky Victor nyomdája, 1886)

KétL - Lichtenstein Izsák: Két levél vagy „Amit én tulajdonképpen akarok” - in Két igaz izraelita életútja, Evangéliumi Kiadó, 2008 - 2012. máj. 22. <<http://www.izrael-immanuel.net/?p=1664>>

ZsidókT - Lichtenstein Izsák: Zsidók tükre, kiadja: Feinsilber Róbert, Pécsi Irodalmi és Könyvnyomdai Részvénytársaság, 1908 - 2013. febr. 16. <<http://www.izrael-immanuel.net/?p=1664>>

KérelZs - Lichtenstein Izsák: Kérelem a zsidó olvasóhoz, kiadja Londoni Vallásos Iratok terjesztő Társulat (Religious Tract Society), Budapest, V., Alkotmány-utca 15. - 2012. máj. 22. <<http://www.izrael-immanuel.net/?p=1664>>

MeinZ - Lichtenstein, Isaak: Mein Zeugniß (Az én bizonyágom), Budapest, Buchdruckerei von Victor Hornyánszky, 1886 - 2012. máj. 15. <http://vineofdauid.org/remnant_repository/isaac_lichtenstein/>

LiebeB - Lichtenstein, Isaak: Die Liebe und die Bekehrung (Szeretet és megtérés), Ein sehr ernstes Wort zu sehr ernster Zeit, Budapest, Buchdruckerei von Viktor Hornyánszky, 1886 - 2012. máj. 15. <http://vineofdauid.org/remnant_repository/isaac_lichtenstein/>

JudenthumCh - Lichtenstein, Isaak: Judenthum und Christenthum, Druck und Verlag Scheibenhuber, Hamburg 4. - 2013. febr. 16. <<http://www.izrael-immanuel.net/?p=2237>>

JudenS - Rabbi Lichtenstein, Isaak: Judenspiegel (Zsidók tükre), Budapest, Königsgasse 9. II. Stock - 2013. febr. 16. <<http://www.izrael-immanuel.net/?p=2237>>

GeheimT - Lichtenstein, Isaak: Ein Geheimniss aus dem Talmud (Egy titok a Talmudból), Druck und Verlag von Ludwig Schönberger in Wien - 2012. máj. 15. <http://vineofdauid.org/remnant_repository/isaac_lichtenstein/>

BegegnP - Begegnungspunkte zwischen Juden und Christen, London, Hebrew Christian Testimony to Israel, 1902

JudaismCh - Lichtenstein, Isaac: Judaism and Christianity, Edinburgh, 1893. - 2012. nov. 17. <http://vineofdauid.org/remnant_repository/isaac_lichtenstein/>

Hivatkozott források:

Diós - Diós Róza: A zsidómisszió hazánkban - A Szentlélek győzelme egy rabbi életében, Budapest, kiadja a Magyar Református Külmisszió Szövetség, 1937, Misszós Füzetek, 73.

Draskóczy - Draskóczy László: Krisztus a Tápiószelei Zsinagógában. In. Külmissziói Évkönyv, Budapest, 1932

Marton - Marton Zsolt: Lichtenstein Izsák rabbi élete és munkássága in. Keresztény-Zsidó teológiai évkönyv 2012, szerk.: Szécsi József, Budapest, Keresztény-Zsidó Társaság, 2013

Mzsidó - Magyar Zsidó Lexikon, szerk.: Újvári Péter, Budapest, 1929. - 2012. nov. 17. <<http://mek.oszk.hu/04000/04093/html/>>

Kétigaz - Két igaz izraelita életútja, Evangéliumi Kiadó, 2008

Blutfrage - Franz Delitzsch: Die Blutfrage, Saat auf Hoffnung, 1883.

[Weish](#) - Die Weisheit ruft, Zeugnisse von Rabbinern, Messianic Good News, 1999. -2010. máj. 12.
<<http://www.lulu.com/shop/harald-fölsch/die-weisheit-ruft-zeugnisse-von-rabbinern/ebook/product-3095120.html>>

Everlasting - The Everlasting Jew, selected writings of Rabbi Isaac Lichtenstein, Vine of David, 2013

[Hansen1](#) - Kjær-Hansen, Kai: Isaac Lichtenstein - a Jesus-believing Hungarian rabbi - 2012. máj. 13.
<<http://www.lcje.net/IndexofPapers2007.html>>

Hansen2 - Kjær-Hansen, Kai: Joseph Rabinowitz and the messianic movement, the Herzl of Jewish Christianity, Edinburgh, The Handsel Press Ltd, 1995.

[Hansen3](#) - Kjær-Hansen, Kai: Rabinowitz and Lichtenstein, Concordia Theological Quarterly, vol. 56, April-July 1992 - 2012. nov. 17. <<http://www.ctsfw.net/media/pdfs/kjaer-hansenrabinowitz.pdf>>

[JewishE](#) - The Jewish Era - 2012. nov. 17.
<http://vineofdavid.org/remnant_repository/yechiel_lichtenstein/>

[MightyI](#) - Rev. Carlyle, Gavin: Mighty in the Scriptures. A memoir of Adolph Saphir, London, John F. Shaw and CO., 1893 - 2012. okt. 15. <<http://archive.org/details/cu31924011500216>>

[ScatN](#) - The Scattered Nation, Hebrew Christian Testimony to Israel /ScatN 1(1894. jún.) - 1. szám (1894. jún.)/ - 2012. máj. 15. <http://vineofdavid.org/remnant_repository/david_baron/>

[Schonfield](#) - Schonfield, Hugh J.: The history of Jewish Christianity, Duckworth, London, 1936 - 2012. nov. 16. <http://vineofdavid.org/remnant_repository/index.html>

[Quiñónez](#) - Quiñónez, Jorge: Introduction to The Collected Writings of Rabbi Isaac Lichtenstein - 2012. nov. 16. <<http://www.messianicart.com/davar/articles/isaaclichtenstein.htm>>

Kérjük testvéreinket, hogy a szerzői jogot tartsák tiszteletben, és rövidebb idézeteken kívül ne tegyék át más honlapokra ezt az írást.

Email: lehem777@gmail.com